

КИЇВСЬКА ПРАВОСЛАВНА БОГОСЛОВСЬКА АКАДЕМІЯ
БОГОСЛОВСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ЦЕРКОВНО-ІСТОРИЧНИХ ТА ПРАКТИЧНИХ
ДИСЦИПЛІН

Засвідчую, що в цій магістерській роботі
Немає заповичень з праць інших авторів
без відповідних покликань на джерело.

Студент _____
(підпис)

Магістерська робота

другого (магістерського) рівня вищої освіти
зі спеціальності 041 – богослів'я (православне богослів'я)
галузі знань 04 – богослів'я

на тему:

**«ЖИТТЯ ТА АРХІПАСТИРСЬКЕ СЛУЖІННЯ ЄПІСКОПА
ДОНЕЦЬКОГО Й ЛУГАНСЬКОГО ПОЛІКАРПА (ГУЦА) –
ПЕРШОГО ІЄРАРХА УПЦ КИЇВСЬКОГО ПАТРІАРХАТУ НА
ДОНБАСІ (1927 – 1993 РР.)»**

Виконав студент 6 курсу, заочної форми навчання, групи БФбз
ДИЯКОН РУБАН МИКОЛА ЮРІЙОВИЧ

(підпис)

Науковий керівник:
проіерей Віталій Клос
доктор наук з богослів'я,
професор кафедри
церковно-історичних та практичних дисциплін
КПБА

(підпис)

«До захисту допущено»

Завідувач кафедри церковно-історичних та практичних дисциплін КПБА

Чокалюк Святослав Михайлович,
кандидат наук з богослів'я, професор

«___» _____ 20__ р.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛА ДОСЛІДЖЕННЯ.....	8
1.1. Історіографія дослідження	8
1.2. Характеристика джерел	11
РОЗДІЛ 2. ОБСТАВИНИ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ЄПИСКОПА ПОЛІКАРПА	16
2.1. Юнацтво, військова служба та освіта	16
2.2. Початок пастирського служіння	19
РОЗДІЛ 3. ПАСТИРСЬКЕ СЛУЖІННЯ НА ДОНБАСІ (1964 – 1991)	28
3.1. Чернецтво та намісництво в Свято-Успенському монастирі (м. Одеса)	28
3.2. Позабогослужбова діяльність архімандрита Полікарпа	33
3.3. Рух за автокефальний статус Української Православної Церкви та обставини церковного розділення на Донбасі	45
РОЗДІЛ 4. ЄПИСКОП ПОЛІКАРП І ПРОЦЕС ІНСТИТУАЛІЗАЦІЇ УПЦ КИЇВСЬКОГО ПАТРІАРХАТУ НА ДОНБАСІ (1992 – 1993)	55
4.1. Організаційне становлення Донецько-Луганської єпархії УПЦ Київського Патріархату	55
4.2. Відновлення бахмутського Покровського кафедрального собору	60
4.3. Історико-богословська спадщина єпископа Полікарпа	65
4.4. Кінець земного шляху ієрарха	69
ВИСНОВКИ	74
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	79

ВСТУП

«І ніхто сам собою не приймає цієї честі,
але покликаний Богом, як і Аарон»
(Євр. 5:4)

Актуальність і постановка проблеми. Процес інституалізації Донецько-Луганської єпархії УПЦ Київського Патріархату в першій половині 1990-х рр. належить до найменш висвітлених сторінок історії Українського Православ'я. У наш час широко поширене хибне уявлення про те, що витoki становлення перших громад УПЦ Київського Патріархату на Донбасі сягають виключно початку організаційної діяльності ініціативної групи донецького священика Юрія Юрчика (1993 – 1994 рр.) [38], який, згодом, отримавши архієрейський сан, тривалий час був очільником Донецько-Луганської (згодом – Донецької) єпархій (1999 – 2008 рр.). Утім, донині залишаються маловідомими для широкого загалу постать та обставини архіпастирського служіння єпископа Полікарпа (Гуца) – першого ієрарха піднесеної до гідності патріархату Української Православної Церкви на Донбасі.

Традиційно дослідження біографій церковних ієрархів зосереджується переважно довкола обставин їх архіпастирського служіння, натомість події духовного становлення майбутніх кандидатів до архієрейського сану часто лишаються маловідомими для широкого загалу. Однак, слід зауважити, що вказаний незбалансований підхід до осмислення історичної постаті часто призводить до хибного уявлення передумов здійснення нею конкретних аспектів пастирської діяльності, оскільки навіть за умови існування сталої моделі поведінки клірика існує колосальна загроза формалізації сприйняття ним загальноприйнятого нормативу. У цьому контексті особливо привертає увагу досвід пастирського служіння повоєнного покоління українського духовенства, здійснюваний як на тлі сталінської лібералізації церковної політики (1943 – 1953), так і подальшого випровадження антирелігійної кампанії М.С. Хрущова (1956 – 1964 рр.). Саме до цього покоління духовенства належить перший єпископ УПЦ Київського Патріархату на Донбасі – преосвященний Полікарп (в миру – Іван Максимович Гуц), чий перший досвід

пастирського служіння, здійснюваний на парафіях Одеської єпархії припав на пік кампанії – 1956 – 1961 рр.

У період 1988 – 1991 рр. Православна Церква в Україні, як і в усьому колишньому СРСР, вийшла на якісно інший рівень державно-церковних відносин, що було обумовлено як загальною лібералізацією внутрішньої політики радянського партійного керівництва, так і широким попитом посттоталітарного населення на забезпечення релігійних потреб в умовах докорінного переосмислення наслідків комуністичної ідеології, важливою складовою якої був науковий атеїзм. Ці обставини обумовили представникам духовенства завдання пошуку актуальних шляхів церковної проповіді, формування позитивного іміджу Православ'я, яке протягом багатьох десятиліть було об'єктом нищівної критики комуністичних партійних ідеологів та активістів. Безумовно яскравим прикладом цього є активна просвітницька діяльність митрополитів Пителима (Нечаєва), Ювеналія (Пояркова) та легендарного протоієрея Олександра Меня. На Донбасі в цьому контексті унікальною стала постать єпископа Полікарпа (Гуца) – першого ієрарха Донецько-Луганської єпархії УПЦ Київського Патріархату, чиї унікальні методи позабогослужбової архіпастирської діяльності були вкрай прогресивними як для свого часу, так і для знаної своєю надмірною консервативністю парафіяльного життя Донецької єпархії.

У 2018 р. виповнилась 25 річниця архієрейської хіротонії та блаженної кончини єпископа Полікарпа (10.10.1927 – 16.08.1993†), однак упродовж тривалого часу постать святителя залишалась несправедливо забутою. Виконуючи апостольську настанову *«Пам'ятайте наставників ваших, які проповідували вам слово Боже, і дивлячись на кончину життя їхнього, наслідуйте віру їхню»* (Євр. 13.7), вважаємо за необхідне відновити загальну картину історичних передумов виникнення а реалізації унікального досвіду пастирського служіння ієрарха на території українсько-російського прикордоння.

Актуальність вивчення подій довкола закладення інституційного становлення єпархій УПЦ Київського Патріархату (1992 – 1993 рр.), ключових обставин та персоналій цього процесу набуває виключного значення в контексті аналізу релігійного життя Донбасу, де на тлі іноземної військової агресії конфесійна належність більшості парафій відіграла ключову роль у формуванні світоглядних орієнтирів місцевого населення. Отже, зважаючи на потребу повноцінної реінтеграції тимчасово окупованих території та перспективу остаточного завершення процесу інституційного возз'єднання громад Українського Православ'я виникає гостра потреба аналізу історичних передумов та наслідків конфесійного розділення в контексті визначення нових концептуальних підходів щодо розвитку помісної Православної Церкви на території специфічного промислового регіону українсько-російського прикордоння.

Об'єктом дослідження є історія (Ворошиловградської) Донецько-Луганської єпархії Українського екзархату Московської Патріархії (згодом – Української Православної Церкви) в другій половині ХХ ст.

Предметом дослідження є життєвий шлях та обставини архіпастирського служіння першого єпископа Донецького та Луганського УПЦ Київського Патріархату Полікарпа (Гуца) на тлі суспільно-політичного життя регіону українсько-російського прикордоння.

Територіальні межі роботи охоплюють Донецьку, Луганську та Одеську області, в межах яких здійснювалось пастирське служіння ієрарха.

Хронологічні межі відповідають датам життя єпископа Полікарпа (Гуца) (10.10.1927 – 16.08.1993†), при цьому запропоноване дослідження широко охоплює як період духовного становлення майбутнього ієрарха, так і його активного служіння в архієрейському сані.

Мета запропонованого дослідження полягає в тому, щоб на підставі комплексного аналізу нових історичних джерел та наукової літератури висвітлити цілісну картину життєвого шляху та обставин архіпастирського служіння єпископа Донецького та Луганського Полікарпа (Гуца) – першого

ієрарха піднесеної до гідності патріархату Української Православної Церкви на Донбасі, що передбачає вирішення наступних дослідницьких завдань:

- 1) проаналізувати джерельну базу дослідження та стан наукової розробки вказаної теми;
- 2) висвітлити шлях становлення особистості та духовного зростання І. Гуца на тлі релігійної політики СРСР 1950 – 1960-х рр.;
- 3) охарактеризувати конкретні форми позабогослужбової діяльності майбутнього ієрарха;
- 4) показати ключові обставини інституалізації Донецько-Луганської єпархії УПЦ Київського Патріархату та роль єпископа Полікарпа в цьому процесі;
- 5) розглянути події довкола останніх років життя та блаженної кончини ієрарха.

Методологічною основою запропонованої роботи стали принципи науковості, історизму та світоглядного плюралізму. Під час написання відповідних розділів дослідження були використані конкретно-пошуковий, проблемно-хронологічний та аналітико-синтетичний метод.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що на основі широкого кола вперше залучених до наукового обігу історичних джерел:

- детально висвітлено життєвий шлях та архіпастирське служіння єпископа Полікарпа (Гуца);
- з'ясовано маловідомі події організаційного становлення перших громад Донецько-Луганської єпархії УПЦ Київського Патріархату;
- досліджено ключові персоналії та обставини цього процесу.

Практичне значення запропонованого дослідження полягає в спробі переосмислення дійсних передумов та наслідків інституційного розділення Православ'я в Україні на прикладі конкретного регіону, а також рецепції історичного досвіду реалізації принципів позабогослужбової діяльності єпископа Полікарпа, що заклали характер подальшого служіння місцевих ієрархів УПЦ Київського Патріархату. Результати дослідження можуть бути

використані при підготовці курсів та спецкурсів з історії України, краєзнавства, релігієзнавства, історії Української Православної Церкви, написанні підручників та навчальних посібників з означених дисциплін та курсів, подальших наукових досліджень з історії України другої половини ХХ ст.

Апробація результатів дослідження. Основні результати запропонованого дослідження були представлені на трьох всеукраїнських науково-практичних конференціях [110; 127; 129]. По темі магістерської роботи було опубліковано 5 фахових статей [125; 126; 128; 130; 131], в яких знайшли відображення теоретичні принципи і результати дослідження.

Структура дипломної роботи. Дипломна робота складається зі вступу, 4 розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури з 144 позицій на 12 сторінках. Загальний обсяг магістерської роботи складає 90 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія дослідження

У наш час вивчення історії Православної Церкви на території південно-східних регіонів України належить до перспективних й пріоритетних тем наукових досліджень як фахових церковних та світських істориків, так і місцевих краєзнавців-регіоналістів. Протягом 30 років з'явилися ґрунтовні дослідження в галузі з'ясування становища Православної Церкви в Радянському Союзі, зокрема доби антирелігійних гонінь та репресій священнослужителів періоду застою тоталітарної системи 1964 – 1988 рр. Утім, значно менше в церковній історіографії висвітлені обставини інституційного становлення єпархій УПЦ Київського Патріархату (1992 – 2018 рр.), зокрема протягом тривалого часу не знаходили свого належного осмислення та висвітлення постаті перших ієрархів піднесеної до гідності патріархату Української Православної Церкви, серед яких єпископ Донецький та Луганський Полікарп (Гуц) займав особливе місце.

Перші спроби системного дослідження загальної картини інституалізації розділених православних конфесій в Україні належать монографіям архієпископа Ігоря (Ісіченко)¹ «Історія Церкви Христової в Україні» [116], митрополита Олександра (Драбинко)² «Православие в посттоталитарной Украине: вехи истории» [114] та «Українська Церква шлях до автокефалії. До дискусії навколо канонічного статусу, богослужбової мови та історії Української Церкви» [124], а також російських істориків протоієрея В. Ципіна [141] та В. Петрушко [126]. Однак, парадоксально, вказані роботи не містять

¹ Ігор (в миру – Юрій Андрійович Ісіченко) – нар. 28.01.1954 р. З 12.07.1993 р. – єпископ Харківський і Полтавський УАПЦ. З 1994 р. – ректор Колегії Патріарха Мстислава (м. Харків). З 17.10.1996 р. – керуючий справами Патріархії УАПЦ. 29.05.1997 р. – возведений до сану архієпископа. З 2002 р. – директор Українського центру візантистики і патрології.

² Олександр (в миру – Олександр Миколайович Драбинко). – нар. 18.03.1977 р. З 19.12.2007 р. – єпископ Переяслав-Хмельницький УПЦ Московського Патріархату. 19.12.2010 р. – возведений до сану архієпископа. Упродовж 14.06.2011 – 21.02.2012 рр. – голова Відділу зовнішніх церковних зв'язків, постійний член Священного Синоду УПЦ Московського Патріархату. 23.11.2013 р. – возведений до сану митрополита. З 15.12.2018 р. – митрополит Переяславський і Вишневецький ПЦУ.

жодних відомостей щодо ходу церковно-інституційних процесів безпосередньо на Донбасі, що, зрештою, може викликати у пересічного читача переконання у цілковитій відсутності підтримки ідеї автокефалії Української Православної Церкви серед духовенства та вірян регіону. Однак, в дійсності обставини міжконфесійного протистояння в Бахмуті донині залишаються маловідомими, оскільки за відсутності чітких документальних та публіцистичних джерел, отримують широке поширення виключно суб'єктивні чутки окремих причетних осіб. Особливо це стосується подій довкола кадрових рокивань вищого керівництва Донецького єпархіального управління та послідовності хронологічного перебування на Донецькій кафедрі єпископів Аліпія (Погребняка) [36], Іоанікія (Кобзєва) [24] та Іполита (Хілько) [25].

Аналогічна думка наскрізно проходить крізь роботи більшості місцевих краєзнавців у т.ч. учасників подій, а також єпархіальні церковні видання УПЦ Московського Патріархату. Протягом 1992 – 2017 рр. зусиллями Одеської, Донецької та Луганської єпархій Московського Патріархату було опубліковано чимало церковно-історичної літератури, серед якої «Луганская єпархия» [134], «Краткий исторический очерк Луганско-Старобельской єпархии» [118], «Донбасс православный» [113], «Молитвенные лампы. История Одесских монастырей» [117], тощо. Особливу цінність для запропонованого дослідження мала книга «Схиархимандрит Іона (Ігнатенко) (к 85-летию любимого батюшки Ионы)» [135], відповідно до якої свій перший рясофорний чернечий постриг схиархимандрит Іона прийняв саме від рук тогочасного намісника – архимандрита Полікарпа (хоч і без зазначення конкретного прізвища). Варта уваги книга «О чем скорбит душа: жизнеописание, пастырские труды, воспоминание духовных чад схиархимандрита Зосимы (Сокура)» [42], що містить цікаві матеріали щодо обставин боротьби проросійської частини донецького духовенства проти автокефального курсу предстоятеля УПЦ митрополита Філарета (Денисенка)³ та ролі одіозного «старця» в цьому процесі.

³ Філарет (в миру – Михайло Антонович Денисенко). – нар. 23.01.1929 р. З 12.07.1958 р. – ректор Київської духовної семінарії. З 1960 р. – керуючий справами Українського екзархату. З 06.1961 р. – настоятель подвір'я

І хоча подібна література орієнтована виключно на популяризацію вказаної конфесії, зважаючи на що, не має серйозного академічного значення, втім, у той же час становить широкий пласт літератури з теми.

Дослідженню історії Православ'я на Донбасі присвячена окрема історико-релігіозна монографія О. Форостюка «Луганщина релігійна: історичний і правовий аспекти», в якій згадується про єпископа Полікарпа, як першого ієрарха Луганської єпархії УПЦ Київського Патріархату [140]. Подібно в світлі короткої характеристики діяльності Донецької єпархії УПЦ Київського Патріархату постать єпископа представлена в статтях і монографіях низки донецьких істориків-релігіознавців, зокрема І. Луковенка, О. Петрова, С. Татарінова та інших [122; 125; 137 – 138], однак, їхні відомості також обмежуються лише стислою згадкою. Не менший інтерес становить монографія російського дослідника М.И. Одинцов «Вероисповедные реформы в Советском Союзе и в России. 1985 – 1997 гг.» [123]. Автор наводить цікаву статистику участі православного духовенства у виборах до різного рівня рад у РСФСР. Зважаючи на відсутність аналогічних статистичних вишукувань в українській історіографії наведена статистика здатна розширити уявлення про зростання суспільно-політичної ваги Церкви у період 1988 – 1991 рр.

Однак, якщо в науковому середовищі УПЦ Московського Патріархату постать та історичний спадок єпископа Полікарпа зі зрозумілих причин принципово не висвітлюється, а побіжні ж згадки подаються без уточнення, то в середовищі УПЦ Київського Патріархату постать ієрарха наразі є незаслужено забута. Виняток становить лише коротка згадка у статті з історії

Російської Православної Церкви при Олександрійському Патріархаті. З 04.02.1962 р. – єпископ Лузький, вікарій Ленінградської єпархії. З 03.06.1962 р. – в.о. патріаршого екзарха Середньої Європи. З 10.1962 р. – єпископ Віденський і Австрійський. З 12.12.1964 р. – єпископ Дмитровський, вікарій Московської єпархії, ректор Московської духовної академії і семінарії З 14.05.1966 р. – архієпископ Київський і Галицький, патріарший екзарх України, постійний член Священного Синоду Московської Патріархії. 25.02.1968 р. – возведений до сану митрополита. З 03.05.1990 р. – Місцеблюститель Московського Патріаршого Престолу. З 26.10.1990 р. – Блаженніший митрополит Київський і всієї України. З 25.06.1992 р. – заступник Патріарха Київського та всієї Руси-України УПЦ Київського Патріархату. З 22.10.1995 р. – Святійший патріарх Київський і всієї України. З 15.12.2018 р. – почесний патріарх у складі ПЦУ. З 04.02.2020 р. – на спокої.

Луганської єпархії [120, с. 164], що за своєю фактологією спираються на вищевказану роботу О. Форостюка. Перші спроби актуалізації постаті єпископа Полікарпа (Гуца) з позиції історіографії УПЦ Київського Патріархату в контексті висвітлення обставин біографії майбутнього ієрарха й окремих форм його позабогослужбової соціальної діяльності як періоду намісництва у Свято-Успенському монастирі (м. Одеса), так і парафіяльного служіння на Донбасі належать низці робіт автора [112; 127 – 133].

Отже, проаналізувавши існуючу історіографію з вказаної проблеми, можна зробити наступні висновки: по-перше, протягом останніх років простежується суттєве зростання інтересу дослідників до історії Православної Церкви в регіонах України, що суттєво позначилось на висвітленні низки її важливих і маловідомих сторінок; по-друге, як ми бачимо, ініціатива у вивченні церковної історії ХХ ст. належить переважно істориками Московського Патріархату, що у свою чергу обумовлює поширення традиційного для представників вказаної конфесії спрощеного та заангажованого підходу до трактування тих чи інших подій; по-третє, враховуючи необхідність об'єктивного дослідження обставин інституційного розділення Українського Православ'я, а надто ж ролі ієрархів Донбасу в цьому процесі виникає глибока потреба з'ясування цілісної картини вказаних подій, що зрештою обумовило обрання автором запропонованої теми дослідження. Враховуючи вищевказане, можна стверджувати за відсутності комплексного біографічного дослідження постаті єпископа Донецького та Луганського Полікарпа (Гуца) запропонована робота є першим ґрунтовним внеском у вирішення даної проблематики.

1.2. Характеристика джерел

Оскільки, як вже було зазначено, стан наукової розробки запропонованої теми дослідження характеризується загальною актуалізацією історії Православної Церкви на теренах Донбасу, однак, у той же час, відсутністю неупереджених спроб дослідження обставин інституційного розділення Українського Православ'я на Донбасі вважаємо своєчасною та актуальною необхідність ґрунтовного всестороннього вивчення життєвого шляху єпископа

Полікарпа (Гуца). Важливе значення для реалізації запропонованого історичного дослідження має чітке окреслення та аналіз його джерельної бази, яка складається з комплексу опублікованих та неопублікованих матеріалів, що за типово-видовою класифікаційною системою можна поділити на документальні та наративні.

До опублікованих джерел запропонованого дослідження насамперед слід віднести статті й інформаційні замітки церковних періодичних видань періоду намісництва майбутнього ієрарха у Свято-Успенському монастирі (м. Одеса) (часописи «Православний вісник» та «Журнал Московської Патріархії»), та основних тогочасних міських газет Бахмута («Вперед», «Меридиан», «Бахмутский вестник»), що містять детальний опис подій довкола суспільно-політичної та церковно-релігійної діяльності архімандрита, згодом – єпископа Полікарпа (Гуца) на Донбасі протягом 1991 – 1993 рр. Серед матеріалів газет «Вперед», «Меридиан» та «Бахмутский православный вестник» автору вдалось віднайти Великодне послання єпископа Полікарпа за 1993 р. [52], його проповіді та інтерв'ю стосовно відродження церковного просвітництва в посттоталітарному регіоні [57; 60; 61].

Унікальним за своїм змістом та походженням слід вважати єдиний примірник періодичного видання Артемівського Комітету по захисту канонічних прав УПЦ «Бахмутский православный вестник», переданий автору колишнім секретарем Донецько-Луганської єпархії УПЦ Київського Патріархату – Т. Непоп-Румянцевою. Вказана газета містить інтерв'ю архімандрита Полікарпа, лист митрополита Філарета до Донецького єпархіального управління, а також багатьох парафіян громади бахмутського Покровського кафедрального собору щодо обставин церковного розділення в Україні [23; 28; 56].

Точна дата архієрейської хіротонії єпископа Полікарпа (Гуца) була знайдена в трьохтомному виданні «Архіпастирське служіння Святійшого Патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета за 50 років в

архієрейському сані» [3], що містить повний перелік хіротоній, звершених за участі багатолітнього Предстоятеля УПЦ Київського Патріархату.

Під час написання роботи були використані вперше введені до наукового обігу унікальні неопубліковані документи з фондів державних архівів України. На жаль, внаслідок російської окупації для нас були недоступні матеріали Державного архіву Донецької області. Попри це автору вдалось залучити широкий об'єм матеріалів за Описами 3, 6 та 7 Фонду 4648 «Рада у справах релігії при КМУ» Центрального архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), які містять характеристику абітурієнта І. Гуца, стислі дані про випускників Одеської семінарії за 1956 р., обставини перших років пастирського служіння майбутнього ієрарха на парафіях Одеської області, короткі статистичні відомості щодо діяльності одеського Свято-Успенського монастиря за період 1979 – 1980 рр., листування з народними депутатами, виконавчими органами влади, галузевими органами зокрема Донецької обласної ради в період становлення Донецько-Луганського єпархіального управління УПЦ Київського Патріархату.

При спробі дослідити обставини військової служби рядового І. Гуца в лавах Радянської Армії під час Другої світової війни були використані відкриті джерела Центрального архіву Міністерства оборони Російської Федерації на сайті «Подвиг народа», однак, внаслідок специфічності обліку рядового особового складу в СРСР у вказаний період, важко однозначно довести, що віднайдені матеріали стосуються саме майбутнього ієрарха [88], хоч і на це припущення прямо вказує ряд побіжних обставин. Натомість офіційне звернення автора до представників архіву не дало позитивних результатів, оскільки відповідно до російського законодавства запитувана вище інформація могла бути надана лише прямим родичам померлого.

Низка важливих документів стосовно єпископа Полікарпа зберігається у фондах Бахмутського краєзнавчого музею та Архівного відділу Бахмутської міської ради. З-поміж колекції музею варто особливо відзначити особисті речі, передані ієрархом під час організації виставки «З історії Православ'я

Бахмутського краю», серед яких: нагородна патріарша грамота, посвідчення та свідоцтва періоду Другої Світової війни, численні фото, рукопис кандидатської дисертації, а також копії документів Донецько-Луганського єпархіального управління УПЦ Київського Патріархату за період 1992 – 1993 рр. [79 – 85].

У матеріалах архівного відділу Бахмутської міської ради збереглась Постанова сесії ради щодо дострокового припинення депутатських повноважень І. Гуца у зв'язку з кончиною. На жаль, інших документів вказаного періоду, що могли б розширити фактологічний матеріал довкола обставин депутатської діяльності єпископа Полікарпа, у Бахмуті знайти не вдалось, й, вочевидь, вони були передані до тимчасово недоступних внаслідок окупації обласного центру фондів Державного архіву Донецької області.

При з'ясуванні обставин діяльності ієрарха важливе значення мали наративні джерела особистого походження. Протягом неодноразових відвідин Бахмуту автору вдалось особисто зустрітися з безпосередніми учасниками подій останніх років життя єпископа Полікарпа, серед яких депутати Бахмутської міської ради (1990 – 1994 рр.) колишній директор Бахмутського краєзнавчого музею, нині покійний голова комісії з питань культури молоді та спорту при міськраді С. Татарінов, член вказаної комісії П. Тутов, активіст В. Березін, секретар-бухгалтер Донецько-Луганського єпархіального управління Т. Непоп-Румянцева та інші. Систематизація та подальше введення до наукового обігу вказаних спогадів є важливою умовою більш детального й колоритного відтворення як окремих подій, так і характерних рис епохи церковно-релігійного та суспільно-політичного життя Донбасу 1980 – 1990-х рр.

Отже, розглянута багатопланова джерельна база дослідження є цілком достатньою для спроби належного з'ясування життєвого шляху та обставин архіпастирського служіння єпископа Донецького та Луганського Полікарпа (Гуца) – першого ієрарха УПЦ Київського Патріархату на Донбасі. На жаль, значною складністю щодо вивчення вказаної тематики є недоступність низки джерел як серед матеріалів єпархіальних архівів Московського Патріархату, так

і державних архівів Донецької та Луганської областей, фонди яких перебувають на тимчасово окупованій території областей. Зрештою, при написанні роботи автором були використані невідомі раніше архівні матеріали, що були введені до наукового обігу вперше. Подальше вивчення життєпису єпископа Полікарпа вимагає опрацювання широкого пласту матеріалів фондів Державних архівів Одеської та Житомирської областей метою висвітлення відповідних періодів діяльності ієрарха.

РОЗДІЛ 2. ОБСТАВИНИ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ЄПИСКОПА ПОЛІКАРПА

2.1. Юнацтво, військова служба та освіта

Преосвященний Полікарп, єпископ Донецький та Луганський (в миру – Іван Максимович Гуц) народився 10 жовтня 1927 р. у с. Никонівка Бердичівського району Житомирської області в селянській родині Максима та Мотрони Гуц [22; 90]. Під час Голодомору 28 березня 1933 р. «за злочинне зривання» плану мобілізації коштів зі збору культурно-побутового будівництва та позики четвертого року п'ятирічки постановою Бердичівської міської ради с. Никонівка було занесене на «чорну дошку» з врученням «рогожових прапорів» та застосуванням фінансових обмежень [39, с. 12].

По закінченню 6 класів місцевої сільської школи І. Гуц був мобілізований до лав радянської армії, у складі якої став учасником Другої світової війни [22; 90]. У фондах Центрального архіву Міністерства оборони Російської федерації існують відомості щодо нагородження медаллю «За отвагу» навідника 2-ї батареї 220 Артилерійського полку 201 Стрілкової Червонознаменної Гатчинської дивізії Ленінградського фронту єфрейтора Івана Максимовича Гуца [87]. В тексті наказу повідомлялось, що в бою при прориві Ауверського укріпленого пункту супротивника 24 липня 1944 р. єфрейтор І. Гуц вогнем своєї гармати у складі батареї знищив вогневу точку та спостережний пункт супротивника, у бою поводив себе сміливо та хоробро, чим надихав особовий склад на виконання бойового завдання. Коротка біографічна довідка зазначала, що І. Гуц 1925 року народження, за національністю – українець, член ВЛКСМ з 1944 р., призваний до лав Робітничо-Селянської Червоної Армії Андрушівським районним військовим комісаріатом Житомирської області [88].

Цілком вірогідно, що мова йде саме про майбутнього ієрарха, оскільки територіально с. Никонівка знаходиться рівновіддалено як від міста Андрушівка, так і Бердичіва, а облік військовослужбовців радянської армії періоду Другої світової війни здійснювався вкрай недосконало. До того ж за усними спогадами бахмутських парафіян, І. Гуц не поширювався щодо

обставин своєї військової служби, утім, мав контакти з однополчанами у Ленінградській області. Достеменно відомо, що 7 листопада 1948 р. рядовий гвардії І. Гуц був нагороджений медаллю «XXX лет Советской Армии и Флота» [79].

На початку 1950-х рр. І. Гуц разом з матір'ю переїхав до Бердичева, винайнявши приватний будинок. 27 березня 1951 р. І. Гуц влаштувався робочим до Бердичівського шкіряного заводу № 1 ім. Ілліча. Середній місячний зарібок І. Гуца складав 600 – 700 руб., в архівних документах вказувалось, що він «матеріально забезпечений» [90]. У Бердичеві І. Гуц активно прислужувався на кліросі в місцевому храмі. Тоді ж у молодого парубка виникло тверде бажання поступити на навчання до духовної школи: *«Запити душі ж спрямовують його на служіння Церкві та вірі в духовному сані, тому він і хоче поступити до духовної семінарії»* [90]. У вступній характеристиці до Одеської семінарії благочинний Бердичівського району характеризує абітурієнта як людину виключно релігійну, яка відвідує майже всі богослужіння, прислужуючи у вівтарі та на кліросі: *«Веде тверезий спосіб життя, дотримується усіх постів. Напам'ять знає усі вечірні та утренні молитви»* [90].

У 1952 р. з благословення єпископа Житомирського Володимира (Кобця)⁴ І. Гуц успішно склав вступні іспити та був зарахований до I класу Одеської духовної семінарії [90]. 30 серпня 1952 р. юнак був звільнений за власним бажанням з Бердичівського шкіряного заводу й остаточно відбув до Одеси. Примітно, що роки навчання майбутнього клірика припали на період очолення Херсонсько-Одеської єпархії архієпископом Никоном (Петіним)⁵ – першим

⁴ Володимир (в миру – Костянтин Даміанович Кобець) – нар. 02.06.1884 р. З 07.03.1948 р. – єпископ Прохорівський, вікарій Псковської єпархії. З 20.08.1949 р. – єпископ Ізборський, вікарій Псковської єпархії. З 30.12.1949 р. – начальник Російської духовної місії в Єрусалимі. З 27.12.1951 р. – єпископ Житомирський та Овруцький. 20.04.1954 р. – возведений до сану архієпископа. 23.07.1956 р. – звільнений на спокій. Упокоївся 24.01.1960 р.

⁵ Никон (в миру – Олександр Порфірович Петін) – нар. 01.06.1902 р. З 21.05.1944 р. – єпископ Ворошиловградський, вікарій Дніпропетровської єпархії. З 26.06.1944 р. – єпископ Донецький і

ієрархом Українського екзархату Московського Патріархату на Донбасі, з переведенням на одеську кафедру якого було фактично започатковано практику належності Донецько-Луганської єпархії до юрисдикції місцевих архієреїв. Однокурсником І. Гуца по Одеській духовній семінарії був легендарний регент митрополичого хору Української Православної Церкви Михайло Семенович Литвиненко⁶ [93].

На IV курсі семінарії в житті майбутнього клірика стався типовий, як для радянської доби інцидент, що яскраво засвідчує дійсний стан справ щодо дотримання прав вірян в Радянському Союзі. Під час відвідин Житомира на різдвяних канікулах 2 лютого 1956 р. І. Гуц одружився з громадянкою Руденко Р.П., за що остання, членкиня ленінської комуністичної спілки молоді (ВЛКСМ), вже наступного дня – 3 лютого, була виключена з лав організації. У день виключення, забравши членський квиток, комсомольські функціонери повідомили молодій дівчині, що вона також відрахована з числа учнів місцевої середньої школи, що незабаром було підтверджено відповідною довідкою. Попри це, 5 лютого молода пара приступила до церковного шлюбу через таїнство Вінчання [92].

На той час антирелігійна компанія, ініційована першим секретарем ЦК КПРС М.С. Хрущовим, лише набирала обертів, а Православна Церква продовжувала виконувати функцію демонстрації ліберальної релігійної політики керівництва СРСР, і вже 5 квітня 1956 р., на заяву І. Гуца, уповноважений у справах РПЦ по Одеській області звернувся до Ради у справах РПЦ при Раді Міністрів СРСР із проханням сприяння у відновленні громадянки Руденко на навчанні [92].

У 1955 р. в архієпископа Херсонського й Одеського Никона (Петіна) була виявлена лейкемія, й на початку 1956 р. ієрарх майже повністю відійшов від

Ворошиловградський. З 1948 р. – єпископ Херсонський та Одеський. 19.08.1951 р. – возведений до сану архієпископа. Упокоївся 16.05.1956 р.

⁶ Литвиненко Михайло Семенович – нар. 01.04.1927 р. Регент митрополичого хору Володимирського кафедрального собору м. Київ (1975 – 1992 рр.) та Києво-Печерської лаври (1992 – 2008 рр.). З 2002 р. – Заслужений діяч мистецтв України. З 2008 р. – співець братського хору Києво-Печерської лаври.

церковно-адміністративних справ. Звідси стає зрозуміло, що за відсутності вікарних архієреїв хіротонії нових кліриків для єпархії здійснювали ієрархи, що перебували на спокої у Свято-Успенському монастирі (м. Одеса). На початку березня 1956 р. молодий семінарист І. Гуц був рукопокладений колишнім екзархом Західної Європи митрополитом Серафимом (Лук'яновим)⁷ у сан диякона, а 8 березня – пресвітера [48; 49]. 25 квітня 1956 р. новим очільником Херсонсько-Одеської єпархії був призначений архієпископ Борис (Вік), а вже 16 травня архієпископ Никон упокоївся в Бозі на 53 році життя. Влітку 1956 р., закінчивши семінарію за другим розрядом, з благословення архієпископа Бориса (Віка)⁸ священник Іоан Гуц був направлений на пастирське служіння до парафії у с. Шершенці Кодимського району Одеської області [91; 93].

2.2. Початок пастирського служіння

Початок пастирського служіння ієрея І. Гуца ознаменувався конфліктом з місцевими органами влади. У грудні 1956 р. після того як на прохання священника І. Гуца було проведено електроенергію до його помешкання, за особистим розпорядженням голови місцевого колгоспу будинок був негайно відімкнений від електричної мережі. Клірик одразу звернувся з категоричним протестом до голови Шершенецької сільради, яка, втім, байдуже повідомила,

⁷ Серафим (в миру – Олександр Іванович Лук'янов) – нар. 04.09.1879 р. З 07.09.1914 р. – єпископ Сердобольський, вікарій Выборзької та Фінляндської єпархії. З 23.01.1918 р. – єпископ Фінляндський та Выборзький. У 1920 р. – возведений до сану архієпископа. З 01.01.1924 р. – на спокої. З 26.01.1927 р. – архієпископ Західно-Європейський. РПЦЗ. 07.12.1938 р. – возведений до сану митрополита. 31.08.1945 р. – прийнятий до юрисдикції Московської Патріархії. З 09.08.1945 р. – патріарший екзарх Західної Європи. 15.11.1949 р. – звільнений на спокій. 17.05.1954 р. – переїхав до СРСР. Упокоївся 18.02.1959 р.

⁸ Борис (в миру – Борис Іванович Вік) – нар. 28.08.1906 р. З 02.04.1944 р. – єпископ Ніжинський, вікарій Чернігівської єпархії. З 16.04.1945 р. – єпископ Чернігівський і Ніжинський. З 13.01.1947 р. – єпископ Саратовський і Вольський. З 22.02.1949 р. – єпископ Чкаловський і Бузулукський. З 26.09.1950 р. – єпископ Берлінський і Германський. У жовтні 1951 р. – возведений до сану архієпископа та призначений т.в.о. патріаршого екзарха Західної Європи. З 11.11.1954 р. – архієпископ Алеутський та Північно-Американський, патріарший екзарх Північної та Південної Америки, керівник Краснодарської єпархії. З 25.04.1956 р. – архієпископ Херсонський та Одеський, керівник Ворошиловградської єпархії, патріарший екзарх Північної та Південної Америки. 25.02.1959 р. – возведений до сану митрополита. Упокоївся 16.04.1965 р.

що оскільки електростанція знаходилась на балансі колгоспу, представники сільради жодного стосунку до цього інциденту не мали [94, арк. 8].

9 січня 1957 р. в місцевій газеті «Колгоспник Кодимщини» була опублікована гумористична антирелігійна публікація «Українська народна антирелігійна творчість» [77]. 11 січня 1957 р. обурений священник І. Гуц посилаючись на лист М. Хрущова, опублікований в газеті «Правда», відвідав редакцію, утім, не зустрівши головного редактора, вирушив до голови Шершенецької сільради з метою висловлення протесту щодо газетної публікації, а також прочитаної в місцевому клубі антирелігійної лекції т. Сташенка, в якій доповідач, за твердженням клірика, викривив історичну суть виникнення релігії [94, арк. 9]. Згодом принциповий священник відмовився на примусову вимогу сільради надати власні рушники для поховання дружини місцевого партійного функціонера [94, арк. 9].

2 березня 1957 р. священник І. Гуц звернувся до архієпископа Херсонського й Одеського Бориса (Віка) з листом, в якому зазначив, що в парафії є невдоволення зі сторони окремих парафіян на місцеві, а також районні органи влади з приводу їх виступів проти релігії. Місцеві органи виступають по радіо, а районні через газету (екземпляр додавався). *«Зі сторони місцевого керівництва виражається до мене невдоволення. Голова сільради подав на мене скаргу Райвиконкому, а в кінці бесіди дав мені вказівку, що про всі требовиконання на дому, я маю ставити у відомість голову сільради»* – зазначав І. Гуц [94, арк. 9].

Фактично суть претензій до священника І. Гуца зводилась до активізації ним парафіяльного життя в селі. Зокрема місцеві чиновники повідомляли: *«Останнім часом під [Гуц І.М. – прим. М.Р.] посилено вербує молодь у церковний хор, причому беруть участь такі товарищі як Каушан, Ракул, які раніше брали участь у художній самодіяльності в клубі»*. Наостанок зазначалось: *«Прошу надати допомогу, щоб збити «енергію» з попа, оскільки він багато заважає в роботі сільради»* [94, арк. 9].

З метою перевірки ситуації на місці до села виїхав місцевий уповноважений у справах РПЦ, який зазначав: *«У село Шершенці я прибув о 12.00 і в цей час у церкві ще тривало богослужіння. Для робочого дня у церкві людей було багато, близько 80 чоловік. Служба супроводжувалась співом любительського хору. Після служби говорив зі священником Гуц, який сказав мені, що нічого, окрім викладеного в його заяві, він нічого додати не може. Якщо на мене Сільрада ображена, то це через те, що до церкви стало більше ходити людей і стало більше порядку»* [94, арк. 9]. При обстеженні місцевими чиновниками метричних виписок виявилось, що з 53 новонароджених – усі охрещені, а з 25 зареєстрованих шлюбів – 23 вінчались у церкві. Це положення підтверджувалось і зростанням церковних доходів. Голова сільради заявила, що *«коли був старий піп, то ніяких непорозумінь не було, а цей молодий у все лізе»* [94, арк. 10].

Невдоволення викликало те, що до церковного хору перейшла частина молоді з сільського клубу, збільшилась кількість активних парафіян, а настоятель використовував усе можливе в інтересах укріплення парафії. Особливо гостро був сприйнятий інцидент, коли церковний староста т. Кобзар виклопотавши у сільради дозвіл на придбання лісоматеріалу для ремонту даху свого помешкання – добровільно передав його церкві [94, арк. 10]. Також виник скандал, коли священник І. Гуц з'явився на виклик до місцевого військкомату в повсякденному священничому вбранні. Військовий комісар відмовився прийняти *«одягненого попом»* молодого клірика [94, арк. 10]. *«Скаржитися І. Гуц не бажася і сам просить перевести його»* – зазначав уповноважений у справах РПЦ [94, арк. 10]. На момент обстеження формальних підстав для переведення священника І. Гуца не було, але в кінці червня архієпископ Борис (Вік) заявив про намір перевести клірика до Татарбунарського району. На питання обласного уповноваженого у справах РПЦ про доцільність цього заходу, ієрарх відповів, що в І. Гуца продовжуються ненормальні стосунки в районі [94, арк. 10].

Оскільки, діяльність архієпископа Бориса була спрямована на протистояння владі в умовах нового етапу гонінь на Церкву, вже влітку 1957 р. священник І. Гуц був призначений благочинним Татарбунарського району [95, арк. 30]. Одеський обласний уповноважений у справах РПЦ відзначав, що *«за останні два роки молоді священники посилено висуваються на керівні посади: благочинними церков у сільських та міських районах, а також настоятелями церков у м. Одеса»* [95, арк. 30]. Склад благочинних округів поступово поповнювався молодими кадрами. З числа 18 благочинь – 9 очолювались священниками, які лише нещодавно закінчили семінарію. Організаційна група молодих священників підвищила дохідність, стежила за станом та ремонтом храмів своїх благочинь [95, арк. 31].

Молоді благочинні, як відзначали чиновники, це енергійні люди, з хорошим станом здоров'я, які охоплюють своїм впливом не тільки духівництво церков свого благочиння, але й самі бувають часто на парафіях, не говорячи вже про те, що жодна треба в них не лишається невиконаною, незалежно від відстані й стану погоди, які буває необхідно подолати для виконання треб. Усвідомлюючи, що молодий священник був живою агітацією на користь Церкви для віруючого населення, уповноважений відзначав, що *«ставлення віруючого населення до молодих священників не гірше, ніж до старих, а в багатьох випадках навіть краще»* [95, арк. 30].

У 1957 р. суттєво погіршилось здоров'я архієпископа Бориса (Віка). З весни ієрарх перейшов на постільний режим, влітку рідко відвідував літню патріаршу резиденцію, а під час небагаточисленних візитів патріарха Олексія І «подовгу не затримувався». Зрештою, місцеві чиновники констатували, що *«з'явилась система пропуску церковних служб, чого в минулому році не спостерігалось»*. У той же час, як повідомляв місцевий уповноважений у справах РПЦ *«усе викладене... на керівництві діяльністю Церквою в області не відобразилось. У дні хвороби правлячого архієрея, в єпархіальному управлінні буває його особистий секретар – Мірошніченко, який постійно тримає архієпископа Бориса в курсі усіх церковних подій. Формально, під час хвороби,*

правлячого архієрея ніхто не заміняє, але прийом, переміщення та звільнення кадрів священнослужителів у ці дні йде нормальним порядком, а укази про всі призначення, що відбуваються, підписуються архієпископом Борисом на дому й передаються через секретаря. Проведення нарад благочинних не практикується, втім, віддаючи належне цій групі керівних кадрів, їх архієпископ Борис приймає завжди, при будь-якому стані здоров'я» [95, арк. 30].

13 січня 1960 р. ЦК КПРС видав секретну постанову «Про заходи щодо ліквідації порушень духовенством радянського законодавства про культури» [142, с. 371], що ознаменувало значне посилення активності директивних і контролюючих органів СРСР, спрямованих на придушення релігійної діяльності й встановлення більш жорсткого контролю над духовенством. Після безпрецедентного виступу патріарха Олексія (Симанського) на конференції радянської громадськості за роззброєння 16 лютого 1960 р., під час якої святий навів детальний перелік заслуг Православної Церкви протягом тисячолітньої історії російського народу та досить ясно заявив про тогочасні гоніння, в же незабаром – 21 лютого 1960 р. багатолітній голова Ради у справах РПЦ Г. Карпов був знятий з поста та відправлений на пенсію [142, с. 372].

У квітні 1960 р. під час виступу на Всесоюзній нараді уповноважених Ради у справах РПЦ наступник Г. Карпова – В. Куроедов заявив, що «в нас у ряді республік та областей існує надто густа мережа церковних закладів, яка не викликана жодною практичною необхідністю» [142, с. 372]. Після цього послідувала пропозиція планового скорочення церков, монастирів, духовних навчальних закладів, єпархій та єпархіальних центрів. Лише протягом 1959 р. на території Радянського Союзу було знято з офіційної реєстрації 364 парафії, а вже 1960 р. – 1398 [142, с. 375]. Незабаром в Херсонсько-Одеській єпархії були закриті Архангело-Михайлівський та Спасо-Преображенський монастирі (м. Одеса). Виникла загроза ліквідації Одеської духовної семінарії, яка, втім, у 1961 р. силоміць протягом однієї доби була перенесена з центра міста до будівлі колишнього готелю Свято-Успенського монастиря.

У 1960 р. священник І. Гуц був звинувачений у допущенні порушень радянського законодавства про культу та суворо попереджений, що у разі повторення порушення закону він буде позбавлений реєстрації. У документах також наводився перелік кліриків, переведених на дрібні парафії за допущення порушень законодавства [96, арк. 75]. 16 березня 1961 р. в продовження антирелігійної кампанії Рада міністрів СРСР прийняла закриту постанову «Щодо посилення контролю за виконанням законодавства про культу», в рамках якого дозвіл на закриття молитовних будівель за рішеннями не Рад міністрів республік, а обласних (крайових) виконавчих комітетів за погодження з Радою у справах РПЦ і релігійних культур. Як наслідок – протягом 1961 р. було знято з реєстрації вже 1390 парафії, а 1962 р. – ще 1585 [142, с. 378].

18 липня 1961 р. на Архієрейському Соборі РПЦ були внесені зміни в «Положення про управління Російської Православної Церкви», відповідно до яких встановлювалась нова організація парафіяльного управління. Духовенство як сукупність осіб, позбавлених виборчого права, усувалось від участі в господарських справах релігійних громад відповідно до Постанови ВЦВК та Ради народних комісарів РСФСР 1929 р. «Щодо релігійних об'єднань». Утім, як слушно зауважив російський протоієрей В. Ципін, оскільки Конституція СРСР зразка 1936 р. надавала усім громадянам однакові права – вказана постанова вступила в цілковите протиріччя навіть з т зв. основним законом тоталітарної держави [141, с. 515].

На тлі загострення державно-церковного протистояння ієрей І. Гуц вирішив продовжити духовну освіту. У 1961 р. молодий клірик поступив на навчання до Московської духовної академії. Цей період в історії як Московської духовної школи, так і усієї Православної Церкви в СРСР припав на пік останньої антирелігійної кампанії. Станом на 1958 р. у 8 семінаріях та 2 духовних академіях на території СРСР навчалось понад 1200 чоловік на денному та понад 500 на заочному відділеннях [142, с. 376]. На початку 1960-х рр. партійні активісти почали здійснювати активні заходи щодо зменшення кількості учнів духовних шкіл у форматі наполегливих бесід з абітурієнтами,

проведенням несподіваних військових зборів на час вступних іспитів, відмови у прописці в гуртожитках. Особливої уваги приділялось на недопущення осіб з наявною вищою освітою. З 1959 р. до духовних шкіл приймались лише особи, які відбули обов'язкову військову службу. Зрештою, за інформацією Ради у справах РПЦ з 560 абітурієнтів, які протягом 1961 – 1962 рр. подали заяви щодо вступу до семінарій, 490 осіб внаслідок «індивідуальної роботи» їх відкликали [142, с. 3786].

У той же час, випуск курсу священика І. Гуца – 1964 р., став останнім за життя легендарного ректора Московської духовної академії протоієрея Костянтина Ружицького⁹, співпав із святкуванням 150-ліття перебування духовної школи у стінах Троїце-Сергієвої Лаври. Серед однокурсників ієрея І. Гуца були майбутній намісник Лаври, а згодом – єпископ Воронежський та Липецький Платон (Лобанков)¹⁰, митрополит Чернігівський та Ніжинський Антоній (Вакарік)¹¹, благочинний м. Москви протопресвітер В. Діваков¹² та

⁹ Ружицький Костянтин Іванович – нар. 29.03.1888 р. У священному сані з 1916 р. Упродовж 1922 – 1924 рр. – один з лідерів Бахмутського єпархіального управління Московської Патріархії. Активний противник обновленського руху на Донеччині. Протягом 1941 – 1943 рр. – настоятель Троїцького собору м. Слов'янськ. З 1945 р. – керуючий справами Українського екзархату, настоятель Володимирського кафедрального собору м. Київ. З 1951 р. – ректор Московської духовної академії. З 1960 р. – голова Вченої ради при Священному Синоді Московської Патріархії. 1.10.1964 р. – доктор богослів'я. Упокоївся 18.11.1964 р.

¹⁰ Платон (в миру – Петро Єгорович Лобанков) – нар. 05.11.1927 р. З 22.12.1964 р. – намісник Троїце-Сергієвої Лаври. З 18.07.1970 р. – єпископ Аргентинський та Південно-Американський, в.о. екзарха Центральної та Південної Америки. З 28.02.1971 р. – єпископ Самаркандський, вікарій Ташкентської єпархії. З 25.06.1971 р. – єпископ Ташкентський та Середньоазійський. З 11.10.1972 р. – єпископ Воронежський та Липецький. Упокоївся 27.10.1975 р.

¹¹ Антоній (в миру – Онуфрій Іванович Вакарік) – нар. 26.06.1926 р. З 12.02.1965 р. – єпископ Смоленський і Дорогобузький. З 08.10.1965 р. – єпископ Смоленський і В'яземський. З 07.10.1967 р. – єпископ Симферопольський і Кримський. З 31.05.1973 р. – єпископ Чернігівський і Ніжинський. 06.09.1974 р. – возведений до сану архієпископа. 25.02.1992 р. – возведений до сану митрополита. Упокоївся 15.07.2003 р.

¹² Володимир Іванович Діваков – нар. 14.06.1937 р. У священному сані з 18.11.1962 р. З 1991 р. – секретар Московської єпархіальної ради., благочинний центрального округу Москви, завідувач канцелярії Московської Патріархії. З 2009 р. – секретар патріарха Московського по Москві. З 2.05.2017 р. – возведений до сану протопресвітера.

екзарх Антіохійського Патріархату при Московській Патріархії митрополит Ніфон (Сайкалі)¹³ [87].

По закінченню академії, здобувши за твір «Життя та літургічні праці М.Ф. Красносельцева» ступінь кандидата богослов'я, священник І. Гуц разом із матір'ю оселився у м. Горлівка Донецької області та був зарахований до кліру Ворошиловградської (Лугансько-Донецької) єпархії [48; 49]. Зі слів сусідів І. Гуца – подружжя Мерейник – відомо, що до Горлівки він приїхав вже розлучений, і питання щодо його сімейного стану було невідомим для оточення. Вочевидь, дружина не витримала випробувань, що випали на долю родини на тлі останньої антирелігійної кампанії, і цілком логічно припустити, що розлучення пари відбулось ще до вступу священника І. Гуца до Московської духовної академії.

Упродовж 27 квітня 1966 р. – 24 лютого 1967 р. священник Іоан Гуц виконував обов'язки настоятеля Свято-Микільського храму м. Первомайськ на Луганщині [134, с. 331]. Згодом продовжив своє служіння в якості настоятеля Покровської церкви м. Краматорськ та Микільського храму м. Артемівськ (нині – Бахмут). На початку 1970-х рр. священник Іоан Гуц був возведений сану протоієрея митрополитом Одеським і Херсонським Сергієм (Петровим) [21].

Покровська церква (м. Краматорськ) та Микільська церква (м. Первомайськ) були звичайними молитовними будинками, розміщеними у пристосованих приміщеннях, відкриті впродовж німецької окупації 1942 – 1943 рр. [113, с. 265; 134, с. 331] З вказаних храмів особливий інтерес з історичної точки зору викликає бахмутська дерев'яна Микільська церква з кам'яним приділом Іоанна Хрестителя – унікальна місцева пам'ятка архітектури XVIII ст., настоятелем якої упродовж понад 20 років був майбутній ієрарх. Перша дерев'яна Микільська церква була побудована на території фортеці Бахмут ще в 1718 р. [33, с. 6]. У 1794 р. внаслідок закриття місцевих

¹³ Ніфон (Сайкалі) – нар. 04.12.1941 р. У священному сані з 1959 р. З 09.05.1977 р. – настоятель Московського Антіохійського подвір'я. З 13.11.1988 р. – єпископ Філіпольський, вікарій патріарха Антіохійського. 08.10.2009 р. – возведений до сану митрополита.

солеварень, колишні працівники переїхали до нової слободи Покровської і перевезли із собою дерев'яний храм. 24 січня 1796 р. бахмутяни звернулись до митрополита Гавриїла (Банулеску-Бодоні)¹⁴ за дозволом на будівництво нової церкви, і вже 10 березня 1796 р. Катеринославська духовна консисторія схвалила будівництво храму [33, с. 8]. 9 травня 1796 р. протоієрей Стефан Ревуцький освятив місце під зведення нової церкви. Наприкінці 1797 р. будівництво було завершено і 28 січня 1798 р. протоієрей бахмутського Троїцького собору Петро Расевський освятив новозбудовану Микільську церкву [33, с. 9]. *«Микільська церква мала 20 великих вікон, 3 оббитих залізом дверей і одинарні до віттарю. Іконостас завдовжки у 12 аршин, заввишки 11, позолочений з художніми іконами в нижньому ярусі, з яких особливо цінні дві в срібних позолочених ризах. Церква холодна»* [136, с. 69].

У 1861 р. поміщик Смолянинов взяв фінансову участь у будівництві дзвіниці церкви з приділом на честь святого Іоанна Предтечі. *«Дзвіниця побудована з обпаленої цегли, покрита залізом, забарвлена в зелену масляну фарбу. Стоїть на кам'яному цокольному фундаменті. Має три яруси, при довжині і ширині по 7 сажнів, із загальною висотою 12 сажнів, усередині і зовні оштукатурена»* [136, с. 69]. Смолянинов виклопотав дозвіл поховати у склепі дзвіниці своїх померлих родичів, а згодом і він сам був похований у сімейній усипальниці, яка, втім, не збереглась до наших днів. Станом на 1908 р. при Микільській церкві здійснювало служіння 2 священики та 2 псаломщики. При храмі діяли церковно-парафіяльні школи для хлопчиків, для дівчаток, земська змішана, змішана школа місцевої копальні [72, с. 258 – 259]. До 1990 р. Микільська церква була єдиною діючою православною парафією на території Бахмуту, а нині – єдиним збереженим храмом дореволюційного Бахмуту.

¹⁴ Гавриїл (в миру – Григорій Григорович Банулеску-Бодоні) – нар. 1746 р. 3 10.05.1793 р. – митрополит Катеринославський, Херсонський і Таврійський. 3 29.09.1799 р. – митрополит Київський і Галицький. 3 21.08.1803 р. – звільнений на спокій. 3 1808 р. – екзарх Молдавії, Валахії, Бесарабії. 3 09.1812 – митрополит Кишинівський і Хотинський. Упокоївся 30.03.1821 р.

РОЗДІЛ 3. ПАСТИРСЬКЕ СЛУЖІННЯ НА ДОНБАСІ (1964 – 1991)

3.1. Чернецтво та намісництво в Свято-Успенському монастирі (м. Одеса)

У 1974 р. настоятель Микільського храму (м. Бахмут) протоієрей Іоан Гуц був пострижений у чернецтво з іменем Полікарп на честь прп. Полікарпа, архімандрита Києво-Печерського (24 липня / 6 серпня) митрополитом Одеським та Херсонським Сергієм (Петровим)¹⁵ у Свято-Успенському монастирі (м. Одеса) [48; 49]. Того ж року ієромонах Полікарп увійшов до складу єпархіальної ради Ворошиловградської (Донецько-Луганської) єпархії. У 1975 р. возведений до сану ігумена, а у 1977 р. нагороджений хрестом з прикрасами [48; 49].

10 жовтня 1978 р. постановою Святійшого Патріарха Пимена та Священного Синоду РПЦ намісник Свято-Успенського Одеського монастиря архімандрит Серафим (Тихонов)¹⁶ був покликаний до єпископського служіння на Пензенській кафедрі. 17 жовтня 1978 р. з благословення Святійшого Патріарха Московського і всієї Русі Пимена новим намісником Успенської обителі був призначений клірик Ворошиловградської єпархії ігумен Полікарп (Гуц). 21 листопада 1978 р., у день вшанування Собору Архистратига Божого Михайла, за Божественною літургією у Свято-Микільському кафедральному соборі (м. Горлівка) керуючий Ворошиловградською (Донецько-Луганською) єпархією митрополит Сергій возвів ігумена Полікарпа до сану архімандрита, а вже 24 листопада, за урочистим молебнем в Успенському храмі монастиря, вручив йому жезл намісника [48; 49].

¹⁵ Сергій (в миру – Сергій Васильович Петров) – нар. 05.10.1924 р. З 26.05.1959 р. – ректор Одеської духовної семінарії. З 13.03.1960 р. – єпископ Білгород-Дністровський, вікарій Одеської єпархії. З 06.03.1961 р. – єпископ Воронежський і Липецький. З 09.10.1963 р. – архієпископ Мінський і Білоруський. З 25.05.1965 р. – архієпископ Херсонський та Одеський. З 07.10.1976 р. – архієпископ Одеський та Херсонський. 29.07.1986 р. – керуючий справами Московської Патріархії, постійний член Священного Синоду. Упокоївся 04.02.1990 р.

¹⁶ Серафим (в миру – Дмитро Захарович Тихонов) – нар. 23.02.1935 р. З 11.11.1970 р. – секретар заступника начальника Російської Духовної Місії в Єрусалимі. 26.12.1974 р. – начальник Російської Духовної Місії в Єрусалимі. З 30.09.1977 р. – намісник Свято-Успенського монастиря (м. Одеса). З 18.10.1978 р. – єпископ Пензенський і Саранський. 05.04.1990 р. – возведений до сану архієпископа. Упокоївся 03.02.2000 р.

Наприкінці 1970-х рр. Свято-Успенський Одеський монастир був широко званою, потужною чернечою обителлю, що поступалася числом братії небагатьом монастирям РПЦ. За даними статистичного звіту уповноваженого у справах релігії по Одеській області станом на 1978 р. чернеча братія нараховувала 41 насельника, з-поміж яких 5 архімандритів, 27 ієромонахів / ієродияконів та 9 послушників [97]. Новий відповідальний послух вимагав від архімандрита Полікарпа застосування усіх адміністраторських здібностей у справі впорядкування монастирських справ.

Насамперед, новий намісник вдався до сумлінного дотримання церковного уставу в житті обителі. У цьому контексті велике значення для майбутнього ієрарха мало духовне спілкування з досвідченими у монастирському житті ченцями. На той час до монастирської братії належали видатні старці-насельники: багатолітній намісник архімандрит Борис (Никитюк) та благочинний обителі архімандрит Вадим (Семашко), архімандрит Міхей (Аликов), ігумен Феофан (Попов), ієромонах Симеон (Тітенко), ієромонах Никон (Сморкалов) – духовний учень преподобного страця Кукші Одеського, ієромонах Феофан (Попов), ієродиякон Віталій (Гоєнко). У 1978 р. духівником обителі був призначений легендарний старець схіархімандрит Олексій (Філозоф) [139, с. 17]. 8 квітня 1979 р. від рук намісника архімандрита Полікарпа прийняв чернечий постриг інший майбутній багатолітній духівник одеської обителі – схіархімандрит Іона (Ігнатенко) [135, с. 12].

Упродовж багатьох десятиліть зі Свято-Успенським монастирем нерозривно пов'язане життя Одеської духовної семінарії. У час намісництва архімандрита Полікарпа до числа чернечої братії входило багато викладачів та членів адміністрації богословської школи, серед яких – ціла плеяда майбутніх ієрархів Російської Православної Церкви, зокрема: інспектор семінарії архімандрит Паладій (Шиман)¹⁷, економ ігумен Іоанікій (Кобзев)¹⁸ та молодий

¹⁷ Паладій (в миру – Петро Олександрович Шиман) – нар. 1939 р. З 08.02.1988 р. – єпископ Переяслав-Хмельницький, вікарій Київської єпархії. З 30.11.1988 р. – єпископ Іжевський та Удмуртський РПЦ. З 21.04.1994 р. – єпископ Читенський і Забайкальський РПЦ. З 11.10.1996 р. – на спокої. Упокоївся 07.10.2000 р.

викладач церковного співу, регент семінарського хору ієромонах Філарет (Карогодін)¹⁹. Навесні 1979 р. учбовим комітетом Одеської семінарії до складу братії Успенського монастиря були направлені секретар Правління семінарії ієромонах Інокентій (Шестопаль)²⁰ та молодий викладач Літургії ієромонах Гліб (Савін)²¹ [98].

Безперечно, активну участь у вихованні майбутніх пастирів брав і сам намісник обителі, на території якої знаходилась семінарія. За спогадами протоієрея Г. Соб'ята²², випускника Одеської семінарії 1980 р., архімандрит Полікарп викладав у семінарії курс Літургії. Також у тогочасних офіційних церковних часописах «Журнал Московського Патріархата» та «Православний вісник» знаходимо численні свідчення про участь архімандрита Полікарпа у святкових заходах духовної школи [129, с. 289].

Урочисті акти в Одеській духовній семінарії проходили щорічно в день пам'яті небесного покровителя духовної школи святого апостола Андрія Первозванного (1/13 грудня) та на завершення чергового навчального року. Традиційно у ці дні в Успенському соборі монастиря відбувались святкові богослужіння, які очолював митрополит Одеський і Херсонський Сергій

¹⁸ Іоанікій (в миру Іван Якович Кобзев) – нар. 1938 р. З 13.12.1988 р. – єпископ Слов'янський, вікарій Одеської єпархії. З 19.02.1990 р. – єпископ Донецький і Луганський. З 07.9.1991 р. – єпископ Луганський і Старобільський. З 07.04.1993 р. – архієпископ УПЦ МП. З 19.06.2002 р. – митрополит. З 31.03.2007 – митрополит Луганський та Алчевський. З 20.07.2012 р. – на спокої.

¹⁹ Філарет (в миру – Анатолій Васильович Карогодін) – нар. 1946 р. З 11.03.1990 р. – єпископ Астраханський та Єнотаєвський РПЦ. З 12.08.1992 р. – єпископ Дмитровський, вікарій Московської єпархії, ректор Московської духовної академії. З 17.07.1995 р. – єпископ Майкопський й Армавірський. З 28.12.2000 р. – єпископ Пензенський та Кузнецький. З 29.02.2004 – архієпископ. З 31.05.2010 р. на спокої.

²⁰ Інокентій (в миру – Василь Нікіфорович Шестопаль) – нар. 1945 р. З 05.1.1994 р. – єпископ Тульчинський і Брацлавський УПЦ МП. З 30.03.1999 р. – єпископ Конотопський і Глухівський. З 08.5.2008 р. на спокої.

²¹ Гліб (в миру – Георгій Семенович Савін) – нар. 1945 р. З 02.08.1990 р. – єпископ Симферопольський і Кримський. З 24.11.1994 р. – єпископ Дніпропетровський і Запорізький. З 16.09.1992 р. – єпископ Полоцький і Глубоцький. З 28.12.1996 р. на спокої. Упокоївся 28.09.1998 р.

²² Соб'ят Георгій Григорович – нар. 15.0.1955 р. Упродовж 1976 – 1980 рр. – студент Одеської духовної семінарії. У священному сані з 29.05.1980 р. З 1983 р. – член редакційної колегії журналу «Православний вісник». З 20.05.1999 р. – ректор Чернівецького православного богословського інституту УПЦ Московського Патріархату.

(Петров) у співслужінні чернечої братії, викладачів та випускників семінарії у священному сані. По завершенню Божественної літургії в актовому залі семінарії проходили урочисті зібрання, на яких були присутні митрополит Сергій, ректор семінарії протоієрей О. Кравченко²³, намісник Свято-Успенського монастиря архімандрит Полікарп та численні представники духовних шкіл та єпархій [11; 17].

З 1946 р. при одеському Свято-Успенському монастирі розмістилась літня резиденція патріархів Московських і всієї Русі, в зв'язку з чим чернеча обитель отримала статус патріаршої, що, зрештою, врятувало її від повторного закриття в розпал нових гонінь на Церкву в 1961 р. У 1951 р. на території патріаршої резиденції був споруджений архієрейський готель, й протягом десятиліть Свято-Успенський монастир був місцем проживання багатьох архієреїв Московської Патріархії на спокої, а в 1965 р. до монастиря була перенесена резиденція правлячого його священноархімандрита – правлячого архієрея Одеської єпархії.

Свято-Успенський Одеський монастир, на території якого знаходилась літня резиденція Московського Патріарха, був місцем візитації багатьох міжнародних делегацій православних ієрархів та релігійних діячів. За слушним визначенням уповноваженого Ради у справах релігії, чоловічий монастир використовувався з метою демонстрації практичного здійснення свободи совісті в СРСР [101].

З 9 по 14 липня 1979 р. в одеському Свято-Успенському монастирі з архіпастирським візитом перебував Святійший Патріарх Московський Пимен (Ізвеков). Увечері 9 липня предстоятеля Російської Церкви зустріли чернеча братія на чолі з намісником архімандритом Полікарпом, викладачі й численні вихованці Одеської духовної семінарії. Патріарх Пимен відвідав монастирське кладовище, де звершив заупокійну літію, а наступного дня оглянув територію

²³ Кравченко Олександр Миколайович – нар. 14.10.1931 р. Племінник архієпископа Херсонського та Одеського Никона (Петіна). У священному сані з 18.07.1973 р. З 19.11.1975 по 24.12.1991 рр. – ректор Одеської духовної семінарії. З 1984 р. – магістр богослів'я. Упокоївся 27.02.2005 р.

патріаршої резиденції та ознайомився з ходом робіт з укріплення морського берега та благоустрою обителі [66].

13 липня 1979 р. розпочався офіційний візит Блаженнішого Папи і Патріарха Олександрійського і всієї Африки Миколая VI (Варелопулоса) до Одеси. На морському вокзалі предстоятеля древньої Олександрійської Церкви та його супутників зустрічали Святійший Патріарх Пимен, митрополит Одеський та Херсонський Сергій (Петров), намісник Свято-Успенського монастиря архімандрит Полікарп (Гуц) та інші духовні особи. 14 липня супутник Патріарха Миколая VI єпископ Додонський Хризостом (Сінетос) очолив вечірнє богослужіння в Свято-Успенському храмі одеського монастиря. Наступного дня архімандрит Полікарп взяв участь в урочистому прийомі в Олександрійському подвір'ї з нагоди перебування в Одесі предстоятеля Олександрійської Церкви. 17 липня Патріарх Миколай VI та його супутники у супроводі митрополита Сергія (Петрова) виїхали до Москви, де взяли участь в урочистих богослужіннях у Троїце-Сергієвій лаврі. 24 липня патріарх Миколай VI повернувся до Свято-Успенського монастиря (м. Одеса), де перебував на лікуванні до 7 серпня. 10 серпня 1979 р. делегація ієрархів Олександрійської Церкви відбула на батьківщину з одеського морського вокзалу [54].

З огляду на багатолітнє сумлінне служіння на благо Православної Церкви 26 березня 1980 р. Святійший Патріарх Пимен відзначив намісника одеського Свято-Успенського монастиря архімандрита Полікарпа орденом преподобного Сергія Радонезького III ступеня [53]. Однак, несподівано у липні 1980 р. без видимих причин кар'єра майбутнього ієрарха раптово обірвалась, і «за особистим проханням» архімандрит Полікарп був звільнений від виконання обов'язків намісника Свято-Успенського монастиря (м. Одеса) та призначений настоятелем Микільського храму (м. Бахмут), благочинним Артемівського (Бахмутського), а згодом – Дружківського округу Ворошиловградської (Донецько-Луганської) єпархії [2; 5; 100].

3 липня архімандрит Полікарп очолив останню Божественну літургію та урочистий молебень в Свято-Успенському соборному храмі монастиря в якості

намісника. На братській трапезі майбутній ієрарх тепло подякував чернечій братії за добре ставлення до нього та братерську поміч у виконанні дорученого йому послуху. Від братії монастиря з подякою та добрими побажаннями до архімандрита Полікарпа звернувся його наступник архімандрит Вадим (Семяшко)²⁴ [2].

3.2. Позабогослужбова діяльність архімандрита Полікарпа

У період 1988 – 1991 рр. Православ'я в Україні, як і в усьому СРСР, вийшло на якісно новий рівень державно-конфесійних відносин, що було обумовлено як загальною лібералізацією внутрішньої політики радянського партійного керівництва, так і широким попитом населення на забезпечення релігійних потреб в умовах докорінного переосмислення наслідків комуністичної ідеології, важливою складовою якої був науковий атеїзм. В оновленій, демократичній країні Православна Церква поступово почала займати своє історично належне місце у світоглядній системі посттоталітарного суспільства, що яскраво проявилось під час урочистостей довкола святкування 1000-ліття хрещення Русі.

Ці обставини обумовили перед представниками духовенства завдання пошуку актуальних шляхів церковної проповіді, формування позитивного іміджу Православ'я, яке протягом багатьох десятиліть було об'єктом нищівної критики комуністичних партійних ідеологів та активістів. Безумовно яскравим прикладом апологетики була активна просвітницька діяльність митрополитів Питирима (Нечаєва), Ювеналія (Пояркова), а також легендарного протоієрея священномученика Олександра Меня. Тим часом у Бахмуті ключовою фігурою релігійного життя міста стала постать настоятеля Микільської церкви, колишнього намісника одеського Свято-Успенського монастиря архімандрита Полікарпа (Гуца), чий багатолітній духовний досвід, унікальні методи невтомного пастирського служіння, активна громадська позиція у поєднанні з

²⁴ Вадим (в миру – Семяшко Володимир Григорович) – нар. 04.06.1926 р. У священному сані з 1954 р. Упродовж 07.1980 по 05.01.1989 р. – намісник Свято-Успенського монастиря (м. Одеса). Упокоївся 04.07.2016 р.

особистими моральними якостями спричинили помітне зростання авторитету клірика серед містян і приготували міцні підвалини розширення форм позабогослужбової діяльності серед посттоталітарного суспільства знаного своєю надмірною консервативністю парафіяльного життя промислового регіону.

Утім, попри проголошені зміни взаємовідносини бахмутської парафії з місцевою владою залишалися досить напруженими. За спогадами С. Татарінова, прагнучи зберегти неофіційний вплив на міське духовенство, старі номенклатурні можновладці усіляко травили принципового настоятеля архімандрита Полікарпа, зокрема, у звичній для радянських чиновників формі проведення численних необґрунтованих перевірок фінансової діяльності громади. У лютому 1989 р. довкола Микільської общини в Бахмуті стався інцидент, що змусив усіх поставити під сумнів дійсну якість демократичних перетворень в країні, зокрема у сфері церковно-державних відносин. На підставі прийнятого Ювілейним Помісним Собором РПЦ 6 – 9 червня 1988 р. статуту парафіяльна рада Микільської громади (м. Бахмут) у листопаді 1988 р. ініціювала введення при храмі посади реєстратора, а вже 2 грудня провела збори, на яких до складу ради був включений реєстратор Г. Огурцов та складений попередній проект договору щодо передачі церковного майна з балансу держави до власності парафії [30].

Подібні дії настоятеля обурили секретаря Артемівської міської ради В. Астахова та уповноваженого Ради у справах релігії по Донецькій області Л. Серпіліна. У листі до секретаря керуючого Ворошиловградською єпархією митрополита Одеського Сергія (Петрова) по Донецькій області протоієрея В. Нелюбова секретар міськвиконкому В. Астахов зазначав: *«Виконком міської Ради народних депутатів багато приділив уваги Св. Микільській церкві м. Артемівськ, особливо останнім часом, в період підготовки та святкування 1000-ліття введення християнства на Русі. Надано сприяння у приведенні до належного вигляду двору та під'їздів до храму, виконане асфальтне покриття дворової території, до церкви проведена лінія телефонного зв'язку та*

встановлено телефон, надане завдання виробничому управлінню газового господарства вивчити можливість підключення газу до опалювальної системи церкви створюються умови для нормальної діяльності релігійного об'єднання, забезпечується невторчання у справи церкви зі сторони підприємств, організацій та окремих громадян». «У той же час, зі сторони настоятеля церкви Гуца І.М. ми не знаходимо розуміння по окремим питанням» – зауважив В. Астахов [103, арк. 4].

Претензії чиновників полягали в прийнятті на посаду реєстратора духовного сина архімандрита Полікарпа Г. Огурцова без традиційних узгоджень з міськвиконкомом та обласним уповноваженим у справах релігії, введення його до складу парафіяльної ради, а також незадовільного ведення ним документації, що доводилось фактом безквитанційного хрещення, яке призвело до *«недовіри виконкому»* [103, арк. 5]. Відмова підписання договору щодо передачі молитовної будівлі обґрунтовувалась тим, що документ був складений за невстановленою формою до проведення інвентаризації, складення відповідного опису та містив реквізити осіб, які не проживали у м. Бахмут. Фактично найбільшого обурення викликала постать Г. Огурцова, який незадовго до цього звернувся зі скаргою на міськвиконком до органів держбезпеки щодо питання офіційного працевлаштування регента храму [103, арк. 4].

Позаяк особисті бесіди з архімандритом Полікарпом щодо порушених питань не дали бажаного результату, місцеві чиновники звернулись до єпархіального керівництва з категоричною вимогою *«прийняти міри реагування, які забезпечили б відповідне ставлення зі сторони релігійного об'єднання до органів влади, як цього вимагає статут про управління Російської Православної Церкви та Біблія (Послання до Римлян гл.13, ст. 1 – 5)»* [103, арк. 5]. У січні 1989 р. був підготовлений відповідний указ щодо переведення архімандрита Полікарпа рядовим священиком до Олександрівського храму м. Дебальцево [30]. За слушним зауваженням журналіста несправедливе переведення *«не тільки боляче заділо вірян, але й у цілому*

загострило ситуацію у християнській общині міста» [30]. Після проводів свого пастиря 1 лютого 1989 р. активна група парафіян у складі Г. Огурцова, Коваленко, Пилипенко, Кочура, Марченко та Кочеткова розпочала опротестування дій місцевої влади та особисто відвідала керуючого єпархією митрополита Одеського Сергія (Петрова) [104, арк. 7].

15 червня 1989 р. за спеціальним дорученням митрополита Сергія Бахмут відвідав вікарний єпископ Слов'янський Іоанікій (Кобзєв). Ієрарх провів парафіяльні збори 25 членів-засновників Микільської парафії (з 29 за списком), в яких також взяли участь секретар митрополита Сергія по Донецькій області протоієрей Володимир Нелюбов, благочинний Горлівської округи протоієрей Сергій Оголюк, новий настоятель храму протоієрей Олександр Копитько, клірики протоієрей Микола Сухомлінов та диякон Петро Левочко [104, арк. 6].

На зборах було розглянуто нові положення статуту РПЦ та схвалено попередню діяльність органів парафіяльної ради. Єпископ Іоанікій порушив питання щодо конфлікту довкола переведення архімандрита Полікарпа, ініційованих скарг до органів влади та діяльність ініціативної групи парафіян за відновлення на посаді колишнього настоятеля. В результаті обговорення було з'ясовано, що присутні члени-засновники жодних листів не підписували, звертатися до органів влади не уповноважували, поїздки фінансували та вважали, що ці вчинки протирічать думці парафіян й не відображають їх бажань: *«Зазначена малочисельна група парафіян, порушуючи спокійний хід життя парафіяльної громади переслідує свої особисті інтереси і явно зазнає осуду як зі сторони парафіян, так і членів-засновників громади»* [104, арк. 7]. Ієрарх підкреслював, що *«абсолютна більшість членів-засновників підкреслили правильне, канонічно вірне керівництво та контроль за життям парафії отця-настоятеля – протоієрея Олександра Копитько та висловили йому свою підтримку та вдячність за понесені труди»* [104, арк. 6]. Звідси єпископ Іоанікій повідомив, що життя громади протікає нормально в рамках Канонів і постанов Церковних, і немає необхідності бути на поведи *«ходаків»*, які

клопочуть про повернення архімандрита Полікарпа (Гуца) у Микільський храм міста Артемівськ [104, арк. 8].

Попри це конфлікт вийшов на всесоюзний рівень. На захист парафіян виступив кореспондент газети «Известия» М. Лісовенко, дії місцевої влади засудив голова Ради з питань релігії при Кабінеті міністрів УРСР М. Колесник. За спостереженням журналіста незаконне переведення *«не тільки боляче заділо вірян, але й у цілому загострило ситуацію у християнській общині міста»* [30]. Зрештою, у жовтні 1989 р. митрополит Сергій (Петров) задовільнив клопотання групи парафіян та поновив архімандрита Полікарпа на посаді настоятеля [102].

Не менш цікавим інцидентом, що відображає дійсне ставлення тогочасних місцевих чиновників до церковного відродження на Донбасі стали події довкола нічного Великоднього богослужіння при бахмутському Микільському храмі 6 – 7 квітня 1990 р. Передбачаючи широкий наплив людей та можливі заворушення, парафіяльна рада в особі настоятеля архімандрита Полікарпа заключила договір з міським відділом УМВС щодо охорони правопорядку на прихрамовій території у ніч проведення Пасхальної служби. Від парафіяльної ради міському відділу було офіційно сплачено 180 руб. [13]. Утім, у Великодню ніч жодного представника правоохоронних органів так і не було безпосередньо на церковній території. Свідома халатність працівників міліції зрештою призвела до виникнення сутичок. Кореспондент О. Дьяченко повідомляв, що *«апогею ці неподобства досягли ближче до ранку, коли п'яні хулігани зухвалими висловлюваннями ображали звичайну людську гідність отця Полікарпа, не зважаючи навіть на його духовний сан. Буквально рвали плащаницю та старовинне Євангеліє...»* [13].

Протиправні дії бахмутських можновладців щодо втручання у внутрішньоцерковні справи та ігнорування елементарних потреб вірян, а надто ж інертність єпархіального керівництва в цьому питанні продемонстрували невідповідність проголошених у державі перетворень дійсним змінам у людській свідомості. У той же час ці події засвідчили помітне зростання політичної та релігійної активності суспільства, що вже наступного року

дозволило архімандриту Полікарпу зайняти особливе місце в громадському житті промислового міста.

На початку 1990 р. ініціативна група демократичних активістів Бахмута на чолі з В. Березіним виступила з пропозицією висунути кандидатуру архімандрита Полікарпа кандидатом у виборах до Верховної Ради України, утім майбутній ієрарх відповів відмовою. Того ж року одногосним рішенням працівників місцевого краєзнавчого музею, мешканців та парафіян він був висунутий кандидатом у перших демократичних виборах до Артемівської (Бахмутської) міської ради народних депутатів й був обраний за округом № 133 с. Часів Яр [41].

Варто зазначити, що досвід політичної діяльності православного духовенства в СРСР на той час був досить поширеним у масштабах країни. Зокрема, під час виборів до Верховної Ради СРСР 1989 р. було обрано шестеро представників Православної Церкви, з поміж яких – патріарх Пимен (Ізвеков)²⁵, митрополити Олексій (Рідігер)²⁶ та Питирим (Нечаєв)²⁷ [123, с. 66]. 15 травня

²⁵ Пимен (в миру – Сергій Михайлович Извеков) – нар. 23.07.1910 р. З 12.08.1949 р. – намісник Псково-Печерського монастиря. З 1954 р. – намісник Троїце-Сергієвої лаври. З 17.11.1957 р. – єпископ Балтський, вікарій Херсонської єпархії. З 26.12.1957 р. – єпископ Дмитровський, вікарій Московської єпархії. З 1959 р. – т.в.о. голови Ворошиловградського єпархіального управління. З 07.1960 р. по 14.11.1961 р. – керуючий справами Московської Патріархії. 2.11.1960 р. – возведений до сану архієпископа. З 16.03.1961 р. – архієпископ Тульський і Бельовський. З 14.11.1961 р. – митрополит Ленінградський та Ладозький. З 09.10.1963 р. – митрополит Крутицький і Коломенський. З 25.02 по 22.12.1964 р. – керуючий справами Московської Патріархії. З 17.04.1970 р. – Місцезблюститель Патріаршого Престолу. З 03.06.1971 р. – Святійший Патріарх Московський і всієї Русі. З 17.03.1989 р. – народний депутат СРСР. Упокоївся 03.05.1990 р.

²⁶ Олексій (в миру – Олексій Михайлович Рідігер) – нар. 23.02.1929 р. З 03.09.1961 р. – єпископ Таллінський та Естонський. 2.06.1964 р. – возведений до сану архієпископа. З 22.12.1964 р. – керуючий справами Московської Патріархії, постійний член Священного Синоду. З 07.05.1965 р. – голова Вченої ради при Священному Синоді. 25.02.1968 р. – возведений до сану митрополита. З 1984 р. – доктор богослів'я. З 29.07.1986 р. – митрополит Ленінградський і Новгородський. З 17.03.1989 р. – народний депутат СРСР. З 10.06.1990 р. – Святійший Патріарх Московський і всієї Русі. Упокоївся 05.12.2008 р.

²⁷ Питирим (в миру – Костянтин Володимирович Нечаєв) – нар. 08.01.1926 р. З 13.0.1959 р. – інспектор Московської духовної академії і семінарії. З 02.01.1962 р. – відповідальний редактор часопису «Журнал Московской Патриархии». З 23.05.1963 р. – єпископ Волоколамський, вікарій Московської єпархії, голова Видавничого відділу Московської Патріархії. 09.09.1971 р. – возведений до сану архієпископа. З 1986 р. – член правління Радянського фонду культури. 30.12.1986 р. – возведений до сану митрополита з титулом

1990 р. народним депутатом України був обраний митрополит Агафангел (Саввін)²⁸ [55]. Для порівняння, лише на виборах народних депутатів РСФСР 1990 р. до окружних районних, міських та сільських рад було обрано 48 священників; до обласних ради – 5 архієреїв та 11 священників [123, с. 66].

У структурі міської Ради архімандрит Полікарп увійшов до складу Комісії з питань культури та молоді й, за спогадами членів комісії С. Татарінова та П. Тутова, на її засіданнях вносив багато цінних пропозицій щодо охорони культурної спадщини краю та розвитку міста. Про авторитетність думки архімандрита Полікарпа в суспільстві красномовно свідчить інцидент, коли за підписом майбутнього ієрарха в місцевій центральній газеті «Вперед» була поширена підробна телеграма до президента СРСР М.С. Горбачова від імені вірян міста з категоричною вимогою застосувати всю силу закону по відношенню до *«тих, хто очорнює пам'ять вождя партії та народу Леніна»* [8] – ініціаторів декомунізації суспільства.

Вочевидь, з поширенням заклику широко знаного клірика до об'єднання *«сил як комуністів, так і вірян»* [8] тогочасними можновладцями чи не вперше було здійснено спробу використати авторитет Церкви для лобювання власних політичних інтересів. Натомість, новообраним депутатом-кліриком вирішувались не тільки питання культурно характеру, а вживалися заходи щодо покращення якості автобусного сполучення між Бахмутом та центром його виборчого округу – с. Часів Яр [7].

«Волоколамський і Юр'ївський». У 1987 р. – голова редакційної колегії наукової збірки «Богословские труды». З 1989 р. – намісник Іосифо-Волоколамського монастиря. З 17.03.1989 р. – народний депутат СРСР. З 13.09.1990 р. – член комісії при Священному Синоді Московської Патріархії з питань видавництва і церковного друку. 29.11.199 р. – звільнений від виконання обов'язків голови Видавничого відділу. Упокоївся 40.11.2003 р.

²⁸ Агафангел (в миру – Олексій Михайлович Саввін) – нар. 02.09.1938 р. З 29.05.1967 р. – ректор Одеської духовної семінарії. З 16.11.1975 р. – єпископ Вінницький і Брацлавський. 07.09.1981 р. – возведений до сану архієпископа. 10.03.1989 р. – возведений до сану митрополита. Народний депутат України I скликання (1990 – 1994 рр.). З 07.08.1991 р. – митрополит Івано-Франківський і Коломийський. З 07.09.1991 р. – на спокої. З 06.04.1992 р. – митрополит Вінницький і Брацлавський. З 20.06.1992 р. – митрополит Одеський та Ізмаїльський. З 1993 по 1998 рр. – ректор Одеської духовної семінарії. З 27.08.1995 р. по 08.05.2008 рр. – голова Вченої ради при священному Синоді УПЦ Московського Патріархату.

Маловідомим фактом є те, що навесні 1991 р. депутат міської ради архімандрит Полікарп від імені вірян Бахмута звернувся з відкритим листом до Президента СРСР М. Горбачова та єпископа Донецького та Луганського Іоанікія (Кобзєва) з вимогою передачі Православній Церкві будівель колишнього Святогірського Успенського монастиря [43]. Примітно, що в наш час історія відродження Святогірської лаври асоціюється виключно з іменем архімандрита (згодом – єпископа) Аліпія (Погребняка).

Цікавим епізодом було відзначення ювілейних свят бахмутської парафії. 10 серпня 1991 р. у день вшанування храмової святині – Смоленської ікони Божої Матері, що співпав зі 195-ліття від часу заснування бахмутського Микільського храму за ініціативи архімандрита Полікарпа була звершена Божественна літургія, яку за програмою архіпастирських відвідин міста, мав очолити єпископ Донецький і Луганський Іоанікій (Кобзєв) [5], утім, за спогадами Т. Непоп-Румянцевої, ієрарх не приїхав, а урочисте богослужіння відбулось за участі численного духовенства єпархії й завершилось освяченням пам'ятних історичних дошок та святковим обідом для незаможних містян [59].

Нові депутатські повноваження дозволили архімандриту Полікарпу суттєво розширити форми та методи як соціального служіння, так і церковно-просвітницької діяльності. У вересні 1990 р. при бахмутському Свято-Микільському храмі була відкрита – одна з перших на Донбасі – недільна школа на 50 осіб віком від 8 до 15 років [57; 111]. Програма навчання охоплювала катехізис, слов'янську мову, церковну, а що найцікавіше – світську історію. Архімандрит Полікарп наголошував, що *«головні принципи, якими ми будемо керуватися в діяльності школи, полягають, на загал, у цілковитій добровільності та духовному вихованні»*, також додавши: *«Ми лише намагаємось відродити незаслужено забуті добрі традиції. Але, оскільки Церква як і раніше відділена від держави і поки що лише готуються відповідні законодавчі акти, ми не можемо претендувати на участь у вихованні дітей безпосередньо в загальноосвітній школі. У приватному ж порядку Церква може організувати подібну моральну акцію»* [57].

До викладання були залучені сам настоятель – кандидат богослів'я, архімандрит Полікарп та другий священник, що також мав духовну освіту. При школі був утворений стипендіальний фонд. Найбільш нужденні та успішні слухачі отримували до стипендії у розмірі 40 руб. [57]. В інтерв'ю кореспондентові місцевої газети з нагоди організації парафіяльної недільної школи архімандрит Полікарп підкреслив, що *«жовтневі революційні вихори відкинули необхідність подібного роду діяльності, зваживши її чужою пролетаріатові. Церква була відлучена від держави та від школи звісно. Що відбувається нині – всі ми добре бачимо. То там, то тут виникають братовбивчі зіткнення, українці стають ворогами росіянам, розгул злочинності та насилля. Усі ми стали цілковито аморальними»* [57].

На самому відкритті недільної школи, що було висвітлено в місцевій пресі, були присутні заступник голови міськвиконкому О. Нагорський, заступник голови міськради В. Юкса та ряд інших офіційних осіб [111], що мали продемонструвати зміни у державно-церковних відносинах. Утім, в дійсності, архімандрит Полікарп згадував що, *«богоугодні починання знаходять підтримку в міській раді. Однак, на превеликий жаль, словесними схваленнями все й закінчується. Прийняття конкретних рішень так і не вдається побачити»* [57]. Протягом травня – серпня 1990 р. тяглась справа з придбанням Микільською парафією будівлі під недільну школу, й зрештою, заняття у вересні розпочались у малопродатному приміщенні дзвіниці [57]. У серпні 1990 р. архімандрит Полікарп висловив намір створити притулок для літніх людей місткістю 50 осіб при Микільському храмі, однак внаслідок тривалих тяжб та формальностей з боку міської влади довкола придбання церквою необхідної будівлі ця справа так і не була реалізована [57].

Окремою стороною просвітницької діяльності майбутнього ієрарха була участь у світських культурних заходах. Відчуваючи необхідність побудови якісно нового діалогу між духовенством та широкою громадськістю, архімандрит Полікарп та клір Микільської громади брав участь в численних урочистих заходах місцевої інтелігенції на базі місцевого краєзнавчого музею

щодо збереження як історії міста Бахмута, так й усього регіону. Зокрема, в листі до газети «Вперед» священник Г. Огурцов особливо підкреслив співпрацю Церкви та музейних працівників, закликавши до об'єднання усіх здорових сил міста задля відродження його культури, суттєву шкоду якій було заподіяно у дні «застою» та роки Другої світової війни [40].

7 серпня 1990 р. у Бахмутському краєзнавчому музеї була відкрита виставка «Церква та історія», на якій у трьох розділах «Церква», «Історія» та «Культура» були представлені унікальні матеріали, експонати і документи з фондів музею [110]. На відкритті заходу архімандрит Полікарп виступив з лекцією на тему «Роль Церкви в російській історії», текст якої було опубліковано в місцевій газеті «Меридиан» [61]. Кліром Микільського храму для виставки було надано ряд культових експонатів, друковані церковні видання та фото В. Попова зі святкування 1000-ліття Хрещення Русі в Києві. З доповідями також виступили мистецтвознавець О. Дьяконова та завідувач відділу культури при міській раді Н. Панасовська. У відкритті виставки взяв участь голова виконкому міської ради О. Нагорський. Захід супроводжував спів парафіяльного церковного хору під керівництвом М.І. Квятковської з програмою давньоруської духовної музики [110].

Узимку 1989 та 1990 рр. архімандрит Полікарп брав участь у вшануванні Дня пам'яті жертв політичних репресій, що проводилися за ініціативи директора місцевого краєзнавчого музею, депутата міської ради С. Татарінова. Традиційно захід закінчувався панахидою [12].

Важливим просвітницьким досягненням архімандрита Полікарпа, була можливість безпосереднього звернення до містян через місцеві ЗМІ. Починаючи з весни 1990 р. діяльність майбутнього ієрарха починає широко висвітлюватися в міських газетах «Вперед» та «Меридиан». За сприяння голови комісії з питань культури та молоді при міській раді С.Й. Татарінова, 19 серпня 1991 р. на свято Преображення Господнього архімандрит Полікарп вперше в регіоні звернувся зі святковою проповіддю в ефірі місцевого телеканалу [129, с. 291]. У жовтні 1991 р. учні недільної школи та парафіяни Свято-

Микільського храму опублікували в центральній міській газеті «Вперед» офіційні привітання архімандриту Полікарпу з нагоди його 64-ліття [69].

Без перебільшення унікальною, як для свого часу, була форма осмислення майбутнім ієрархом, учасником війни, 9 травня на Донбасі, як саме пам'ятної дати. Щороку цього дня, а також 5 вересня – у день визволення міста, архімандрит Полікарп проводив заупокійні літургії з панахидою на центральному міському цвинтарі біля пам'ятника «Скорботна мати» – братської могили воїнів та мешканців Бахмуту, загиблих під час Другої світової війни [47; 50]. Однак, навіть подібний захід не обходився без ексцесів, зокрема, 9 травня 1991 р. внаслідок свідомої провокації міських комунальних служб та чиновників міста було ледве не зірвано проведення урочистого богослужіння [51; 78]. Примітно, що сам клірик ніколи у своєму житті не акцентував увагу на своєму особливому статусі ветерана, про який навіть не здогадувались численні парафіяни та парафіяльний актив. За спогадами С. Татарінова, вперше в історії міста архімандрит Полікарп звершив заупокійне богослужіння перед «Стіною плачу» на території підземного Бахмутського заводу шампанських вин, де в січні 1942 р. німецькі окупанти замурували близько 3000 містян.

Навесні 1991 р. архімандрит Полікарп підтримав звернення комісії з питань культури та відродження Верховної Ради УРСР до усіх діючих конфесій в Україні, опублікувавши на сторінках місцевої газети власну статтю, яка містила короткий історико-конфесійний аналіз Греко-Католицької Церкви, заклик до збереження миру та недопущення захоплення православних храмів на Західній Україні [9]. 9 жовтня бахмутські клірики архімандрит Полікарп та священник Г. Огурцов опублікували чергове звернення з приводу подій на Західній Україні, закликавши *«жити у мирі та злагоді, незалежно від віросповідань, національностей та політичних переконань»* [10]. Примітно, що через рік гостре конфесійне протистояння виникло вже на Донбасі, однак у цьому випадку заклик архімандрита Полікарпа щодо захисту канонічних прав УПЦ в регіоні залишився не почутим для місцевих ЗМІ.

Утім, домінантою позабогослужбової пастирської діяльності архімандрита Полікарпа було соціальне служіння, а її окремою стороною – благодійництво. Майбутній ієрарх стверджував, що, *«ніяке служіння так не угодне Богові, як служіння справі милосердя»* [34], і зрештою, дане переконання знайшло своє практичне втілення в його житті. Як депутат, архімандрит Полікарп сприяв благоустрою території свого виборчого округу, за його участі було виділено посуд та продукти Бахмутському будинку дитини, а також меблі терапевтичному відділу Центральної районної лікарні. Коштом Микільської парафії щомісяця влаштовувалися безкоштовні обіди для сотень містян та була устаткована одна з палат місцевої дитячої лікарні, при якій до того ж, за ініціативи та благословення настоятеля, парафіяни встановили добровільне чергування [57].

За цікавим спостереженням кореспондента А. Дьяченка: *«чуже горе, він завжди сприймав як своє»* [14]. В інтерв'ю кореспондентіві місцевої газети майбутній ієрарх повідомив, що *«розподіл коштів, виявлення осіб, що особливо потребують допомоги, пошук нових форм духовної та соціальної допомоги усі ці завдання можуть бути успішно вирішені Церквою спільно з іншими громадськими організаціями. Багато людей очікують на нашу з вами участь, і нехай рука братської допомоги буде простягнута кожному, хто потребує»* [34]. У святковій проповіді з нагоди Різдва Христового 7 січня 1991 р. архімандрит Полікарп закликав вірян пожертвувати кошти парафіянці, яка внаслідок пожежі залишилася без даху над головою. За газетним повідомленням близько 500 руб. пожертв та 150 руб. виділених парафіяльною радою допомогли старій хворій жінці почасти відновити житло [14].

Навесні 1991 р. з благословення архімандрита Полікарпа парафіяни Микільського храму зібрали 300 руб. на лікування прикованого до лікарняного ліжка тяжкохворого сироти Вані Беліченко, сам же настоятель особисто пожертвував 500 руб. 27 квітня в місцевій газеті вийшла замітка Г. Огурцова з закликом допомогти у *«рятуванні крихкого дитячого життя»* [45]. Утім, незабаром Ваня упокоївся від тривалої хвороби. У газетній замітці з цього

приводу архімандрит Полікарп висловив свої співчуття близьким та закликав містян прийти 24 серпня до храму на заупокійне богослужіння з нагоди 40-днів з часу упокоєння хлопчика [58]. Також було оголошено про відкриття для допомоги тяжкохворим дітям міста рахунку «Добре серце», на який мали надходити кошти як від приватних осіб, так і від закладів та організацій [58].

За спогадами секретаря парафіяльної ради Т. Непоп-Румянцевої, щомісяця аж до часу кончини єпископ Полікарп власним коштом готував посилки з іграшками та продуктами, які передавалися дитячим будинкам Донецької області [131, с. 343]. Варто окремо зауважити, що ця діяльність звершувалася цілком таємно й ієрарх не бажав її широкого розголосу.

3.3. Рух за автокефальний статус Української Православної Церкви та обставини церковного розділення на Донбасі

З переведенням у 1948 р. Ворошиловградської (Донецько-Луганської) єпархії Українського екзархату Московського Патріархату до юрисдикції правлячих архієреїв Одеської єпархії упродовж 40 років парафії Донбасу не мали власного ієрарха. Наприкінці 1950-х рр. керівництво Московської Патріархії, прагнучи врятувати Луганську єпархію від остаточного знищення, наполегливо порушувала питання щодо заміщення вакантної протягом тривалого часу кафедри. У 1958 р. було засновано Ворошиловградську (Луганський) вікарну кафедру в складі Херсонсько-Одеської єпархії, яку очолив єпископ Донат (Щеголев)²⁹. Однак, незабаром був зміщений зі своєї посади. У 1959 р. на вимогу світської влади рішенням Священного Синоду Московської Патріархії Луганська єпархія була тимчасово вилучена зі сфери управління митрополита Херсонського та Одеського Бориса (Віка), й

²⁹ Донат (в миру – Дмитро Федорович Щеголев). – нар. 15.06.1899 р. З 14.06.1956 р. – єпископ Бійський, вікарій Новосибірської єпархії. З 1.04.1957 р. – єпископ Свердловський та Ірбітський. З 08.08.1957 р. – єпископ Великолуцький і Торопецький. З 02.10.1957 р. – єпископ Великолуцький, вікарій Псковської єпархії. З 26.12.1957 р. – єпископ Балтський, вікарій Херсонської єпархії. З 08.09.1958 р. – єпископ Новосибірський і Барнаульський. У 1959 р. – єпископ Ворошиловградський / Луганський, вікарій Херсонської єпархії, згодом – на спокої. З 05.05.1961 р. – єпископ Костромський і Галицький. З 05.06.1961 р. – на спокої. З 25.11.1965 р. – єпископ Калузький і Боровський. 09.09.1971 р. – возведений до сану архієпископа. З 17.04.1975 р. – на спокої. Упокоївся 27.10.1979 р.

підпорядкована вікарію Московської єпархії, єпископу Дмитровському майбутньому патріарху Пимену (Ізвекову) [140, с. 30].

Наприкінці 1980-х рр. у житті Православної Церкви в Україні відбулися доленосні події, що суттєвим чином вплинули на її подальший інституційний розвиток. З огляду на активність процесів демократизації радянської держави, партійна номенклатура вдалась до спроби лібералізації державно-церковних відносин, чим визнала цілковиту поразку багатолітнього атеїстичного режиму. Лише 13 грудня 1988 р. в Одесі на єпископа Слов'янського, вікарія митрополита Одеського Сергія (Петрова) по Донецькій та Луганській областям був хіротонісаний архімандрит Іоанікій (Кобзєв) [24]. Незабаром по смерті митрополита Сергія (Петрова) – 19 лютого 1990 р. єпископ Іоанікій був призначений правлячим архієреєм Донецько-Луганської єпархії [24].

Утім, хоч і поміркована, суспільно-політична та громадська позиція архімандрита Полікарпа викликала гостре обурення місцевих чиновників, які скептично ставилася до процесів демократизації суспільства, а надто ж зростання усамостійненого впливу духовенства в ньому. Постать архімандрита Полікарпа об'єднала проти себе як численних світських чиновників, так і багатьох представників місцевого духовенства. До Донецького єпархіального управління, Київської Митрополії та навіть Московської Патріархії почали надходити численні анонімні скарги на бахмутського архімандрита та його активну громадську діяльність. Восени 1991 р. була створена єпархіальна комісія, що мала вивчити ситуацію на місці й звільнити за штат архімандрита Полікарпа.

Первісно стосунки архімандрита Полікарпа з єпархіальним управлінням в особі тодішнього правлячого єпископа Іоанікія (Кобзєва), який за намісництва архімандрита Полікарпа належав до братії одеського Свято-Успенського монастиря, склалися напрочуд вдало. Свого часу призначення парафіяльного архімандрита Полікарпа намісником одного з центральних монастирів України з патріаршою резиденцією безсумнівно виступало сходинкою до архієрейського служіння, однак, вірогідно, що свого часу кандидатура

принципового клірика не отримала відповідного погодження державних структур. Звідси очевидно, що серед членів колишньої чернечої братії намісник мав високий авторитет непересічного клірика. Існують відомості, що єпископ Іоанікій неодноразово мав намір відвідати бахмутський Микільський храм, а згодом – навіть здійснив пресвітерську хіротонію духовного сина архімандрита Полікарпа – священника Геннадія Огурцова з призначенням його штатним кліриком Микільської парафії (м. Бахмут) [76].

З виокремленням Донецької єпархії 6 жовтня 1991 р. та призначенням її очільником новохіротонісаного єпископа Аліпія (Погребняка)³⁰ [37] позиції архімандрита Полікарпа у середовищі представників новоствореного Донецького єпархіального управління суттєво погіршилися, до того ж клірик отримав травму стопи й деякий час був обмежений у пересуванні та служінні [109, арк. 123]. 11 листопада 1991 р. архімандрит Полікарп був звільнений від виконання обов'язків настоятеля Микільського храму (м. Бахмут) та разом з священником Г. Огурцовим був почислений за штат, останній же був навіть заборонений у служінні [76; 86]. Усунення архімандрита Полікарпа викликало гостру кризу в давній бахмутській парафії та ознаменувало низку подій, що згодом призвели до формування громадської основи руху за автокефалію Українського Православ'я на Донбасі.

У серпні 1989 р. в Україні виник широкий рух за автокефальний статус Православної Церкви, що став основою відродження Української Автокефальної Православної Церкви (далі – УАПЦ), що припинила своє існування в результаті репресивних дій радянської влади наприкінці Другої світової війни. Вершиною інституційного оформлення УАПЦ став Помісний Собор 5 – 6 червня 1990 р. на якому було проголошено відновлення діяльності

³⁰ Аліпій (в миру – Василій Семенович Погребняк) – нар. 21.06.1945 р. З 06.10.1991 р – єпископ Донецький і Слов'янський. З 23.01.1992 р. – єпископ Черкаський, вікарій Київської митрополії. З 04.03.1992 р. – на спокої. З 06.04.1992 р. – єпископ Донецький та Слов'янський. З 08.12.1992 р. – на спокої. З 29.07.1994 р. – єпископ Горлівський і Слов'янський УПЦ Московського Патріархату. З 11.07.1997 р. – на спокої, прийняв велику схиму. З 16.09.2014 р. – єпископ Краснолиманський, вікарій Горлівської єпархії УПЦ Московського Патріархату. 04.10.2014 р. – возведений до сану архієпископа.

УАПЦ в Україні та обрано першого патріарха Українського Православ'я – племінника Симона Петлюри – Мстислава (Скрипника). На Донбасі крайові братства парафіян УАПЦ виникли у Луганську та Слов'янську [119, с. 217; 143, с. 75]. 22 січня 1991 р. були формально утворені Донецька та Луганська єпархії УАПЦ (з 22 січня 1992 р. об'єднані у складі Чернігівської митрополії) [18; 115, с. 25], які однак ж фактично не функціонуючи й протягом усього нетривалого періоду свого існування залишались вакантними, формально підпорядковуючись єпископу (згодом – архієпископу) Чернігівському та Сумському Роману (Балашуку)³¹ [144, с. 257].

3 травня 1990 р. по смерті Святійшого Патріарха Пимена на засіданні Священного Синоду РПЦ таємним голосуванням патріарший екзарх України митрополит Київський і Галицький Філарет (Денисенко) був обраний Місцєблюстителем Московського Патріаршого Престолу. Незабаром після інтронізації нового патріарха Московського і всієї Русі Олексія (Рідігера) 10 червня 1990 р. за ініціативою митрополита Філарета єпископат Українського екзархату, прийняв звернення до новообраного Патріарха Олексія II та архієреїв Російської Церкви щодо надання Українській Церкві самостійності і незалежності в управлінні.

25 – 27 жовтня 1990 р. з метою упередження інституційного поширення УАПЦ та УГКЦ на хвилі національного відродження Архієрейський Собор РПЦ надав Українському екзархату Московської Патріархії широку самостійність і незалежність в управлінні, а односторонньо обраний українським єпископатом митрополит Філарет став предстоятелем Української Православної Церкви з титулом «Блаженніший Митрополит Київський і усієї України». 26 жовтня 1990 р. після Божественної літургії у Софійському кафедральному соборі (м. Київ) патріарх Олексій II оголосив рішення

³¹ Роман (в миру – Микола Михайлович Балашук) – нар. 24.03.1953 р. З 22.05.1990 р. – єпископ Чернігівський і Сумський УАПЦ, 05.06.1992 р. – возведений до сану архієпископа. З 16.09.1992 р. – архієпископ Рівненський і Острозький УПЦ Київського Патріархату. З 12.1993 р. – архієпископ Ніжинський і Брацлавський УАПЦ. З 14.11.1995 р. – архієпископ Вінницький і Брацлавський УАПЦ. 15.02.2005 р. – возведений до сану митрополита. З 15.12.2018 р. – митрополит Вінницький і Брацлавський ПЦУ.

Архієрейського собору РПЦ і вручив митрополиту Філарету Патріаршу Грамоту на пожиттєве право бути предстоятелем Української Православної Церкви.

З проголошенням Незалежності України виникли канонічні підстави до здобуття автокефального статусу для автономної УПЦ Московського Патріархату. 6 – 7 вересня 1991 р. Архієрейський Собор УПЦ прийняв рішення щодо скликання Помісного Собору задля вирішення питання щодо подальшого канонічного статусу УПЦ. 1 – 3 листопада 1991 р. у Києві відбувся Помісний Собор УПЦ, який одногolosно постановив звернутися до Московського Патріархату з проханням про надання Українській Церкві повної канонічної самостійності, після чого сприяти утворенню Київського Патріархату Східними Патріархами та Главами інших Помісних Церков. У соборному визначенні було проголошено, що *«незалежність Української Православної Церкви у незалежній Українській державі є канонічно виправданою історично неминучою»* [46, с. 39].

Минав час, а позиції керівництва Московської Патріархії щодо питання адміністративного усамотійнення Української Православної Церкви не було оприлюднено, але в той же час ряд центральних російських періодичних видань розгорнув широку наклепницьку кампанію спрямовану на особу митрополита Філарета зі звинуваченням ієрарха в співпраці з органами КДБ та порушенні чернечих обітниць [116, с. 128], що зрештою обумовило виникнення у широких мас вірян сумнівів щодо справжніх причин та можливих наслідків автокефального курсу митрополита Київського Філарета.

До того ж ситуація ускладнювалася провокаціями окремих відверто проросійських ієрархів, ворожих до процесів політичного усамотійнення України. Зокрема, серед учасників Помісного Собору 1 – 3 листопада 1991 р., чії підписи присутні під Соборним зверненням були й члени делегації Донецької єпархії на чолі з єпископом Аліпієм (Погребняком) [44; 46]. Утім, єпископ Аліпій, висвячений лише за місяць перед Собором, розпочав цілеспрямовану дискредитацію автокефального курсу предстоятеля УПЦ та

фактичну організацію розколу серед кліру Донецької єпархії [42, с. 124], а вже 3 січня 1992 р. звернувся до митрополита Філарета з проханням відсторонити його від керівництва єпархією за станом здоров'я [62, с. 6].

22 січня 1992 р. у Києві відбулась нарада українських єпископів, на якій було прийняте повторне звернення до патріарха Олексія II та єпископату РПЦ, у якому було констатовано, що *«певні сили, у тому числі з Москви, сіють смуту серед ченців, духовенства й мирян в окремих областях і тим самим фактично працюють проти Православ'я в Україні»* [20], також було підкреслено, що *«у зв'язку з проголошенням незалежності держави України настав час дарування повної незалежності Української Православної Церкви, дарування автокефалії»* [20].

Несподівано єпископ Донецький Аліпій одним з перших трьох українських ієрархів категорично відмовився підтримати повторне звернення, відкликавши також свій попередній підпис під соборним зверненням 1 – 3 листопада 1991 р. Постановою Священного Синоду УПЦ від 23 січня 1992 р. єпископ Аліпій відповідно до заявленого раніше прохання був відсторонений від управління Донецькою єпархією та призначений єпископом Черкаським, вікарієм Київської єпархії [62, с. 6]. Відмовившись виконувати постанову, ієрарх залишився на Донеччині, звернувшись із проханням до Священного Синоду УПЦ почислити його на спокій з огляду на *«тяжкість хвороби спини»* [63]. 23 січня 1992 р. задля унормування ситуації в Донецькій єпархії, її очільником був призначений один із старійших ієрархів УПЦ – митрополит Леонтій (Гудимов)³² [62, с. 6].

³² Леонтій (в миру – Іван Афанасійович Гудимов) – нар. 10.09.1928 р. З 09.09.1960 р. – намісник Свято-Успенського монастиря (м. Одеса). З 16.03.1961 р. – ректор Одеської духовної семінарії. З 1.01.1962 р. – єпископ Подольський, вікарій Московської єпархії, представник патріарха Московського при Антіохійському Патріархаті. З 22.12.1964 р. – єпископ Волинський та Рівненський. З 08.10.1965 р. – єпископ Симферопольський та Кримський. З 07.10.1967 р. – єпископ Харківський і Богодухівський. 25.02.1968 р. – возведений до сану архієпископа. З 25.06.1970 р. – голова Господарського управління при Священному Синоді Московської Патріархії. З 01.12.1970 р. – архієпископ Берлінський та Середньоевропейський, патріарший екзарх Середньої Європи. З 31.05.1973 р. – архієпископ Симферопольський та Кримський. 10.03.1989 р. – возведений до сану митрополита. З 19.02.1990 р. – митрополит Одеський та Херсонський. З 20.02.1991 р. – митрополит

18 – 19 лютого 1992 р. Священний Синод Російської Православної Церкви прийняв послання до митрополита Київського Філарета та українських ієрархів, що порушувало дароване раніше право самоуправління УПЦ та наперед створювало – основу майбутнього розколу в Україні – можливість виходу з підпорядкування її канонічному предстоятелю. У тексті містилась категорична вимога переглянути Постанови Священного Синоду УПЦ від 23 січня 1992 р. щодо переміщення архієреїв та наступний заклик: *«Щиро сподіваємось, що питання про майбутнє Української Православної Церкви буде вирішуватися соборним розумом, на основі церковних канонів і у відповідності з надіями народу Божого. Якщо ж, бережи Боже, цей єдиний і канонічно законний принцип буде порушено, то кожний, хто залишався вірним Православ'ю, одержить наше канонічне окормлення і не буде покинутий на поталу силам зла»* [116, с. 128].

Опубліковане послання Священного Синоду РПЦ було одразу ж сприйнято проросійським духовенством як вказівка до дій. На Донеччині підбурюване колишнім правлячим єпископом Аліпієм та одіозними архімандритом Савватієм (у схимі – Зосима (Сокур)) духовенство, розпочало справжній бунт проти новопризначеного митрополита Леонтія [42, с. 124], який знайшов підтримку тільки серед частини північних районів області, внаслідок чого архієрейська резиденція перемістилася до Микільського собору (м. Горлівка). 3 – 4 березня 1992 р. на засіданні Священного Синоду УПЦ за участі митрополита Леонтія (Гудимова) було всесторонньо вивчено поточну ситуацію в ряді єпархій, у тому числі Донецькій, після чого вирішено попри погрози Московської Патріархії залишити в силі Постанови Синоду від 23 січня 1992 р. [63].

Означені події спричинили розділення бахмутської громади Микільського храму, частина якої на чолі з багатолітнім настоятелем архімандритом Полікарпом підтримала курс предстоятеля УПЦ митрополита Філарета й

Херсонський і Таврійський. З 23.01.1992 р. – митрополит Донецький та Слов'янський. Упокоївся за загадкових обставин 16.03.1992 р. у м. Слов'янськ.

визнала владу митрополита Донецького Леонтія (Гудимова). Однак, 16 березня 1992 р. у день, коли, за спогадами Н. Непоп-Румянцевої, митрополит Леонтій мав прийняти делегацію бахмутських парафіян на чолі з архімандритом Полікарпом, ієрарх раптово упокоївся за загадкових обставин [127, с. 284]. По смерті митрополита Леонтія 16 березня 1992 р. тимчасово керівництво Донецько-Слов'янською єпархією було передане єпископу Луганському й Старобільському Іоанікію (Кобзєву), однак, фактично її керівництво продовжував здійснювати почислений на спокій єпископ Аліпій [1].

Бунтівна діяльність проросійських архієреїв увінчалась Архієрейським Собором РПЦ 31 березня – 5 квітня 1992 р., на якому питання надання автокефалії УПЦ було відкладене на невизначений термін, а проблеми релігійної ситуації в Україні покладені в провину особисто митрополиту Київському Філарету (Денисенку), наполегливо примушуваному на Соборі полишити свій пост предстоятеля УПЦ. 6 квітня 1992 р. на виконання Рішень Архієрейського Собору РПЦ Постановою Священного Синоду УПЦ було відновлено у якості правлячих архієреїв ряд опозиційних єпископів, у т.ч. – єпископа Донецького та Слов'янського Аліпія (Погребняка). Натомість 7 квітня 1992 р. під час богослужіння у Володимирському соборі м. Києва митрополит Філарет заявив про категоричну відмову скласти з себе повноваження очільника УПЦ на угоду Московській Патріархії.

За цих обставин жодні апеляції бахмутської громади на чолі з архімандритом Полікарпом до Київської митрополії вже не мали сенсу. 20 квітня 1992 р. з метою встановлення церковного миру в Бахмуті митрополит Київський Філарет востаннє закликав Донецьке єпархіальне управління поновити архімандрита Полікарпа на посаді настоятеля місцевого Микільського храму [56]. Однак, цей заклик, як і подальші розпорядження митрополита Філарета відверто ігнорувалися місцевим проросійським духовенством. Про загальний характер релігійних настроїв широкого загалу кліру та вірян Донбасу свідчить інтерв'ю єпископа Аліпія донецькій газеті «Акцент» від 25 квітня 1992 р. в якому ієрарх облудно викривив богословське

поняття церковного єднання та заявив, що в перервах між засіданнями Архієрейського Собору, до нього «підійшли священники з Луганської області та сказали, що якщо владика Іоанікій проголосує за автокефалію то нехай краще не повертається в єпархію» [1].

Керівництво Московського Патріархату вирішило усунути митрополита Філарета з поста предстоятеля УПЦ і поставити на його місце власного контрольованого ієрарха. 30 квітня 1992 р. у Житомирі відбулось Зібрання представників духовенства, монастирів та мирян, активну участь в якому від Донеччини взяв колишній правлячий єпископ Аліпій. У підсумковій резолюції заходу, яку також підтримав єпископ Луганський Іоанікій, за московським сценарієм було висловлено недовіру митрополиту Філарету та висунуто категоричну вимогу щодо його відставки. З метою надання Житомирському зібранню «канонічної ваги» на розширеному засіданні Синоду РПЦ під загрозою суду Архієрейського Собору РПЦ за відсутності митрополита Філарета його було зобов'язано до 15 травня 1992 р. скликати Архієрейський Собор УПЦ та подати на ньому прохання про відставку. Зрештою, з порушенням канонів, Статуту УПЦ і постанов Архієрейського Собору РПЦ про самостійність і незалежність в управлінні УПЦ, за вказівкою патріарха Московського Олексія II єпархіальним архієреєм митрополитом Харківським і Богодухівський Никодимом (Руснаком) у Свято-Покровському монастирі (м. Харків) 27 – 28 травня 1992 р. був зібраний т.зв. Харківський Собор, на якому частина архієреїв УПЦ здійснила організаційне оформлення нової релігійної організації – УПЦ Московського Патріархату та обрала своїм предстоятелем ієрарха Російської Православної Церкви митрополита Ростовського й Новочеркаського Володимира (Сабодана).

26 травня 1992 р. представники Донецької єпархії архімандрит Полікарп та священник Г. Огурцов взяли участь у Всеукраїнському форумі духовенства та мирян «На захист канонічних прав УПЦ» (м. Київ), учасники якого автокефальний курс предстоятеля УПЦ – митрополита Філарета, та з огляду на brutальне втручання Синоду РПЦ у внутрішні справи Української Церкви

звернулися із закликом до Константинопольського Патріарха щодо скасування неканонічного акту приєднання Київської Митрополії до Московського Патріархату 1686 р.

Бахмутською ініціативною групою місцевого комітету захисту канонічних прав УПЦ, яку очолив архімандрит Полікарп, було започатковано газету «Бахмутский православный вестник», мета якої полягала в оповіщення кліру та пастви Донбасу щодо діяльності єпископа Аліпія з дискредитації особи митрополита Філарета. У своєму інтерв'ю кореспондентів газети архімандрит Полікарп обґрунтовував доцільність набуття автокефального статусу УПЦ, підкресливши, що особисто він завжди буде виступати проти розколу та канонічної омани єпископа Аліпія [28].

Вартий уваги описаний у газеті інцидент довкола створення так званого православного братства на Донеччині, що мало на меті підтримку дій єпископа Аліпія. Так, у телеграмі до газети «Акцент» архімандрит Полікарп повідомив редакцію щодо факту підробки його та священника Г. Огурцова підписів під зверненням т.зв. донецького православного братства до Московського Патріархату, однак опублікований зрештою текст телеграми був суттєво змінений. Насамкінець архімандрит Полікарп зробив слухний та почасти пророчий висновок, що ці дії вигідні тільки тим, хто зацікавлений у розколі між вірянами та відторгненні Донбасу від України [28].

РОЗДІЛ 4. ЄПИСКОП ПОЛІКАРП І ПРОЦЕС ІНСТИТУАЛІЗАЦІЇ УПЦ КИЇВСЬКОГО ПАТРІАРХАТУ НА ДОНБАСІ (1992 – 1993)

4.1. Організаційне становлення Донецько-Луганської єпархії УПЦ Київського Патріархату

Оскільки Помісним Собором УПЦ 1 – 3 листопада 1991 р. було одноголосно засвідчено прагнення до вирішення багатолітнього питання унормування її канонічного статусу виникли перспективи подолання конфесійного розділення Українського Православ'я через процес об'єднання УПЦ та УАПЦ. 25 червня 1992 р. у Києві відбувся Всеукраїнський Православний Собор на якому було проголошено об'єднання УПЦ та УАПЦ в єдину помісну Церкву, що стала єдиною законною канонічною правонаступницею обох конфесій. Главою об'єднаної УПЦ Київського Патріархату було обрано Святійшого Патріарха Київського і всієї Руси-України Мстислава (Скрипника), за постійної відсутності якого в Україні було введено посаду заступника патріарха з обранням на неї митрополита Філарета (Денисенка).

Після сумнозвісного Харківського собору УПЦ Московського Патріархату, внаслідок якого було фактично ліквідовано канонічні органи єпархіальної влади на Донбасі, тимчасове керівництво парафіями у регіоні взяв на себе особисто митрополит Філарет, указом якого 13 липня 1992 р. архімандрит Полікарп був призначений Донецьким обласним благочинним [109, арк. 123]. Попри відновлення архімандрита Полікарпа в посаді настоятеля Микільського храму указом митрополита Філарета, 18 липня 1992 р. підбурювана відвертими наклепами проросійського духовенства Донеччини, частина парафіян не допустила клірика до храму, здійснивши, за словами членів міського Комітету захисту канонічних прав УПЦ *«побиття та образу людської гідності архімандрита Полікарпа»*, зокрема, проросійські священики *«ображали архімандрита Полікарпа, забувши, що перед ними старший за званням та*

віком, який віддав свої роки служінню Богу, і не йшов у розріз із Його вченням» [19].

Примітно, що вказані заходи зустріли байдужість місцевих чиновників, які констатували, що *«оскільки парафіяни не визнали цього призначення та не прийняли архімандрита Полікарпа та священника Г. Огурцова в якості своїх духовних керівників, їх призначення втратило свою законну силу»* [109, арк. 123]. Під час архіпастирського візиту бахмутської Микільської парафії 26 липня 1992 р. єпископ Аліпій (Погребняк) висловив підтримку діям місцевого духовенства, привселюдно назвавши архімандрита Полікарпа *«рухивцем»* та *«католиком»* [19]. 31 серпня 1992 р. указом єпископа Аліпія *«заштатні клірики»* архімандрит Полікарп (Гуц) та священник Геннадій Огурцов були позбавлені священного сану за підтримку митрополита Філарета [74; 75].

Наприкінці червня 1992 р. у приміщенні Бахмутського краєзнавчого музею відбулись установчі збори міського комітету захисту канонічних прав УПЦ, головою якого був обраний архімандрит Полікарп. Участь в роботі організаційного комітету взяли виборні представники духовенства та парафіян двох міських церков, а також голова постійної комісії з питань культури та молоді при міській раді С. Татаринов.

Розглянувши неправомірні дії промосковського духовенства, спрямовані на дестабілізацію релігійної ситуації, комітет заявив про своє прагнення до сприяння відновленню громадянського спокою в регіоні, підтримки канонічних прав предстоятеля УПЦ – митрополита Філарета, здійснення юридичного захисту духовенства та вірян від посягань на їхню честь та гідність [19; 22]. Члени комітету констатували: *«Останнім часом на Донбасі у зв'язку з внутрішньоцерковним розколом, який інспірований московськими ієрархами, склалась нездорова обстановка. Почастішали випадки наруги над почуттями вірян»* [19]. Утім, лише 5 серпня 1992 р. Рішенням міськвиконкому № 295 Артемівський міський комітет захисту канонічних прав УПЦ отримав державну реєстрацію [109, арк. 123].

У серпні 1992 р. благочинний Донецької області архімандрит Полікарп ініціював відновлення зруйнованої старовинної бахмутської Покровської церкви, яка мала стати новим кафедральним собором Донецько-Луганської єпархії УПЦ Київського Патріархату [32], також було оголошено про створення єпархіального видавництва «АНТЕКС», яке здійснює свою діяльність за системою підписки, мало видати ряд богослужбової, церковно-історичної та богословської літератури, у тому числі твори архімандрита Полікарпа [35].

Постановою Священного Синоду УПЦ Київського Патріархату від 19 листопада 1992 р. благочинний Донецької області архімандрит Полікарп був обраний єпископом Донецьким та Луганським [63, с. 8]. 30 листопада 1992 р. Постановою Ради у справах релігії при Кабінеті міністрів України було зареєстровано статут єпархіального управління Донецько-Луганської єпархії УПЦ Київського Патріархату [85]. Секретарем єпархії був призначений священник Г. Огурцов [106].

Тим часом у середовищі східноукраїнських постколоніальних політичних еліт встигла сформуватися чітка концепція релігійної політики, спрямована на пріоритет розвитку єпархій УПЦ Московського Патріархату в регіоні, внаслідок чого й так непрості взаємовідносини принципового ієрарха з місцевими чиновниками суттєво ускладнились. Слід зазначити, що внаслідок хвороби та скрутного фінансового положення єпископ Полікарп був фізично обмежений у пересуванні. Ще з серпня 1991 р. клірик фактично припинив свою депутатську діяльність, пропустивши понад 7 сесій міської ради поспіль [108].

Натомість місцевий голова відділу у справах релігії при Донецькій обласній раді Л. Серпілін безпринципно зазначав, що *«з серпня 1991 року депутат Гуц Іван Максимович (тоді ще архімандрит Полікарп) невмотивовано перервав будь-який зв'язок з міською Радою і не відновив її ані тоді, коли був призначений благочинним, ані тоді, коли очолив Донецько-Луганську єпархію. Полікарп не вважав за потрібне навіть проінформувати Голову міської Ради О. Реву про своє призначення і тих потребах, які відчуває новостворене єпархіальне управління. І в даний час єпископ Полікарп з невідомих причин не*

бажає особисто спілкуватися з керівництвом міськради та виконкому» [108]. У той же час, у доданій ним інформації головного спеціаліста відділу релігій вказувалось, що «Єпископ Полікарп тяжко хворий – цукровий діабет і легеневе захворювання. За твердженням керівника справами Артемівського міськвиконкому Бойко І. у нього ампутовано півстопи і йде гниття ноги» [109].

Фактичним представником єпархіального управління при місцевих органах влади був секретар єпархії священник Г. Огурцов, який, не маючи хисту до офіційного діловодства, своєю частковою некомпетенцією в документообігові часто несвідомо створював формальні приводи до невиконання офіційних звернень ієрарха: *«Ніяких документів, що підтверджують офіційний юридичний статус Донецької єпархії УПЦ-КП і її керуючого єпископа Донецького і Слов'янського Полікарпа (Гуца І.М.) в міськвиконкомі виявити не вдалося. Є тільки бланки, на яких написані заяви на адресу голови виконкому Артемівської міськради Рєви О. Аналіз цих бланків і заяв не дає ніяких підстав вважати, що це бланки юридичної організації. По-перше, відсутня печатка; по-друге, юридична адреса на бланку є адресою недобудованого будинку священника Г. Огурцова, який в даний час його продає в зв'язку з переїздом на навчання до м. Києва (так написано в його листі про продаж житлового будівництва)... викликають сумніви підписи єпископа Донецького і Слов'янського Полікарпа, які виконані по-різному (тим більше, що заява на створення Комітету із захисту канонічних прав УПЦ, де Полікарп (Гуц І.) значитися як голова, підписано зовсім інакше» [109].*

Зрештою, у своєму листі до голови Ради з питань релігії А. Зінченка, Л. Серпілін наголошував, що *«єпархіальне управління УПЦ-КП ні з якого питання не зверталось до виконкому міської Ради в офіційному порядку як юридична особа. Священник Огурцов двічі привозив до виконкому приватні прохання єпископа Полікарпа до голови виконкому Рєви О.О. щодо безадресної передачі в оренду будівлі і про виділення земельної ділянки для будівництва кафедрального Собору та адміністративної будівлі єпархіального управління. Причому ці прохання були виконані на бланках керуючого Донецької єпархії, на*

яких навіть немає назви Церкви, до якої належить Київська Патріархія і Донецька єпархія. (Радою у справах релігії при Кабінеті міністрів України вона була зареєстрована як Донецько-Луганська єпархія УПЦ КП). Природньо, що міськвиконком не міг офіційно розглядати ці приватні прохання, не отримавши від єпископа Полікарпа документальних свідчень щодо цивільної правоздатності очолюваного ним єпархіального управління. До відділу у справах релігій обласної державної адміністрації єпархіальний архієрей єпископ Полікарп ні з якими проханнями про сприяння йому у вирішенні будь-яких питань ніколи не звертався», а сам єпископ Полікарп з «незрозумілих причин» не бажає особисто спілкуватися з керівництвом міськради та виконкому, але попри таке «зневажливе» ставлення ієрарха зі сторони влади м. Бахмута немає жодних перешкод до діяльності єпархіального управління УПЦ Київського Патріархату [108]. При цьому, головний фахівець відділу у справах релігії резюмував, що «хвороба і бездіяльність єпископа Полікарпа, безпринципні дії Огурцова Г., які виражаються, наприклад, у спробах обману і дезінформації різних посадових осіб при вирішенні ряду питань, не дозволяють бачити можливі перспективи для того, щоб ця діяльність набула в найближче майбутнє який небудь церковний канонічний характер. Тому можна з достатньою впевненістю сказати, що ніяких перспектив не тільки для розвитку, але і для реального існування у Донецької єпархії УПЦ КП найближчим часом немає» [109].

У листі до Народного депутата України М. Поровського секретар Донецько-Луганського єпархіального управління священник Г. Огурцов зазначав: «...понад 7 місяців парафії, які належать до УПЦ КП на місцях зі сторони уповноваженого в справах релігії при обласній адміністрації м. Донецька не реєструються. На осіб, які підписали документи зі сторони т. Серпіліна [прим. завідувача обласним відділом у справах релігії – М.Р.] чиниться тиск. Підпис митрополита Філарета радою у справах релігії не визнається» [105]. Натомість на резолюцію депутата «вплинути на відділу справах релігії Донецької і Луганської обласних адміністрацій і усунути перешкоди в реєстрації

громад УПЦ КП» [106] було повідомлено, що «за інформацією завідуючого Донецьким обласним відділом у справах релігії факти, викладені у листі Донецького єпархіального управління не відповідають дійсності» [107].

Бурхливі події церковного розділення та відверте цькування суттєво позначились на здоров'ї архімандрита Полікарпа, який протягом тривалого часу страждав на цукровий діабет і легеневе захворювання [108]. Внаслідок катастрофічного погіршення здоров'я майбутнього ієрарха тривалий час переносилась дата його архієрейської хіротонії. Лише 10 квітня 1993 р. у домовому храмі Філарета Милостивого будівлі Київської Патріархії відбулась архієрейська хіротонія архімандрита Полікарпа (Гуца) на єпископа Донецького та Луганського – першого ієрарха піднесеної до гідності Патріархату Української Православної Церкви на Донбасі [3, с. 17]. Указом заступника патріарха Київського й всієї Руси-України митрополита Філарета згідно до рішення Священного Синоду новохіротонісаний єпископ був офіційно призначений керуючим Донецько-Луганською єпархією [84].

4.2. Відновлення бахмутського Покровського кафедрального собору

Історія бахмутської Покровської церкви сягає першої половини XVIII ст. Церква була побудована коштом парафіян та настоятеля – протоієрея Іоанна Лук'янова, освячена 30 вересня 1732 р. Її убрання, церковна утвар, ризи, богослужбові книги, ікони також були придбані протоієреєм Іоанном Лук'яновим, який був настоятелем цієї церкви з 1732 по 1767 рр. Церква була збудована на правому березі р. Бахмут. Як слушно зазначає О. Копил, у значній мірі будівництво церкви фінансувалось з прибутків, які приносила протоієрею Іоанну *«богатая и розкошная» дача, де находились його «грунты пашенные и сенокосные, его скотоводство и пчеловодство, его садъ и мельница о двух камняхъ»* [121, с. 13]. При цій дачі був також влаштований притулок для літніх козаків-запорожців. У 1767 р. перед смертю протоієрей І. Лук'янов своїм заповітом передав Покровській церкві у довічне володіння всі свої землі та половину млина, а другу половину млина – у спадкоємне володіння священнику

Семену Башинському, який став новим настоятелем Покровської церкви [33, с. 4].

З Покровською церквою пов'язана історія Бахмутської духовної семінарії. Первісно стараннями згадуваного протоієрея І. Лук'янова, при храмі була заснована єдина на території Бахмутського краю парафіяльна школа [33, с. 5]. У 1772 р. школа була реорганізована в духовну семінарію, матеріально підтримку якої здійснював комендант Бахмутської фортеці полковник Панас Бабкін. До Бахмутської духовної семінарії перейшло багато учнів з Воронежської семінарії «трактовать латинскаго діалекта». У 1773 р. викладач Бахмутської семінарії, студент Харківського колегіуму Андрій Семенович Башинський був рукопокладений у священники та призначений настоятелем Покровської церкви. 4 жовтня 1773 р. йому доручили управління *«духовныхъ письменныхъ дѣлъ Бахмутскаго заказа»* – тобто благочиння [33, с. 5].

У 1781 р. Покровська церква почала руйнуватися: стіни дали тріщину, будівля покосилася. 18 серпня 1787 р. після ранкової служби церква згоріла. Коштів на відбудову церкви не було. Церковних грошей за книгами значилося 350 руб., але у наявності було не більше 50 руб., оскільки церковний староста роздав церковні гроші парафіянам у борг. Позаяк місцеві соляні заводи на той час закривалися, й люди не мали роботи, перспектива спорудження нової храмової будівлі відкладалась. Вочевидь, саме тоді завершилась історія Бахмутської духовної семінарії, і тільки 16 листопада 1843 р. у відповідь на постійні звернення кліриків Бахмутського та Слов'яносербського повітів, у Бахмуті було відкрито повітово-парафіяльне духовне училище [136, с. 156].

Лише у 1794 р., коли економічні обставини стали більш сприятливими, парафіяни вирішили відбудувати нову Покровську церкву. 24 серпня 1794 р. Бахмутське духовне Правління звернулось до консисторії Катеринославської єпархії: *«Города Бахмута сгорѣвшей Покровской церкви прихожане, въ поданномъ въ сіе Правленіе прошеніи, прописываютъ, что прошлаго 1787 года къ великому встѣхъ прискорбію, приходская ихъ церковь сгорѣла, а какъ она состояла по теченію рѣчки Бахмутъ съ правой стороны, гдѣ они*

жительствоуютъ, то оставшись безъ церкви, въ слышаніи церковнаго служенія претерпѣвають великую нужду, а паче во время полыхъ въ Бахмуте водѣ, въ какое время вовсе не бываетъ черезъ реку Бахмутъ перехода, сіяжъ водополь случается каждаго года въ постъ святыхъ четьредесятницы, то въ принесеніи по долгу христіанскому покаянія, великая бываетъ неудобность; по симъ причинамъ и вознамѣрились они въ тожъ Покрова Богоматери именованіе стороитъ общественнымъ ихъ коштомъ и на томъ же мѣстѣ деревянную церковь» [33, с. 4].

Будівництво нової церковної споруди було дозволено резолюцією єпископа Гавриїла (Банулеску-Бодоні) від 30 вересня 1794 р. 20 травня 1795 р. протоієрей бахмутського Троцького собору Петро Расевський заклав наріжний камінь на будівництво церкви, встановив і освятив хрест. Парафіяни придбали 400 дубів і зібрали 750 руб., і вже в 1796 р. будівництво нової дерев'яної Покровської церкви було завершено. Особливо шанованою у Покровській церкві була ікона Смоленської Божої Матері [136, с. 156]. При храмі діяла потужна церковно-парафіяльна школа [72, с. 4].

Багато століть місто та фортеця Бахмут були центром більшості адміністративно-територіальних утворень, що виникали у ході колонізації території колишнього Дикого поля. У 1756 р. для управління місцевими парафіями було утворене Бахмутське духовне правління. Тривалий час парафії Бахмутського повіту належали до складу Катеринославської єпархії, й духовну опіку над ними здійснювали безпосередньо Катеринославські архіпастирі, а з утворенням Таганрогського вікаріатства – почасти їхні Таганрозькі вікарії. 12 жовтня 1920 р. Бахмут став адміністративним центром Донецької губернії, а вже восени 1921 р. в місті була утворена вікарна кафедра в складі Катеринославської єпархії. 21 жовтня 1921 р. на єпископа Бахмутського був хіротонісаний обраний з'їздом духовенства та мирян Бахмутського та Слов'яносербського повітів архімандрит Іоанікій (Соколовський)³³ [89].

³³ Іоанікій (в миру – Феодосій Семенович Соколовський). – нар. 24.03.1889 р. 3 21.10.1921 р. – єпископ Бахмутський, вікарій Катеринославської єпархії. З 03.1924 р. – возведений до сану архієпископа, призначений

Упродовж 1920 – 1930-х рр. у місті паралельно функціонували єпархіальні управління обновленської Української Синодальної Церкви, Соборно-Єпископської Церкви, а також продовжував існувати Бахмутський вікаріат, очолюваний катакомбним єпископом Іоасафом (Поповим)³⁴ [136, с. 231]. Однак, незабаром місцеві чиновники заповзялися особливо викорінити релігію. Досить швидко в місті була ліквідована велика кількість парафій. У 1929 р. була закрита Благовіщенська церква, восени 1931 р. Троїцький кафедральний собор [136, с. 61, 66]. У 1930-ті рр. була повністю зруйнована Покровська церква – від неї залишилася тільки арка воріт [29]. Більш ніж на півстоліття єдиною діючою парафією в Бахмуті став Микільський храм, куди було перенесено Смоленську ікону з Покровської церкви.

Актуалізація питання щодо відновлення стародавньої бахмутської Покровської церкви – унікальної пам'ятки духовної спадщини Донецького краю припала на складний період становлення незалежної Української держави та боротьби за автокефальний статус Української Православної Церкви. У серпні 1992 р. спільно з частиною парафіян Микільського храму архімандрит Полікарп ініціював відновлення зруйнованої старовинної бахмутської Покровської церкви, яка мала стати новим кафедральним собором Донецько-Луганської єпархії УПЦ Київського Патріархату. При соборі мав також бути возведений комплекс адміністративних будівель, серед яких єпархіальне управління, притулок для літніх людей місткістю 50 осіб та безкоштовна їдальня для незаможних містян. Орієнтовна вартість проекту оцінювалась у 5 млн. крб. [32]. За замислом ієрарха *«це мало б бути місце, куди самотня людина наприкінці життя може прийти за допомогою, щоб гідно в атмосфері любові та доброчесності завершити свій земний шлях»* [32]. Наприкінці 1992 р.

в.о. патріаршого екзарха України. Восени 1924 р. обраний з'їздом частини духовенства єпархії на архієпископа Катеринославського та Донецького. З 04.06.1925 р. – у складі Української Соборно-Єпископської Церкви. З 1927 р. – архієпископ Дніпропетровський. З 1928 р. – митрополит Ульяновський. Розстріляний 21.12.1937 р.

³⁴ Іоасаф (в миру – Петро Дмитрович Попов). – нар. 16.01.1874 р. Упродовж 1922 – 1923 рр. – намісник Самарського Микільського монастиря (м. Новомосковськ). З 1924 р. – єпископ Бахмутський і Донецький. З 1927 р. – у складі Катакомбної Церкви. Розстріляний у 1937 р.

парафіяни Покровського собору на чолі з настоятелем архімандритом Полікарпом добилися від місцевої адміністрації передачі в оренду старої занедбаної будівлі під облаштування тимчасового приміщення запланованого притулку для літніх людей, а вже 19 січня 1993 р. відбулось його урочисте освячення [34]. В інтерв'ю місцевій газеті «Вперед» з нагоди цієї події архімандрит Полікарп висловив сподівання, що вже найближчим часом тимчасове приміщення зможе прийняти близько 6 – 7 чоловік під свій покров [34].

Утім, вже в лютому 1993 р. міське управління архітектури несподівано відмовило громаді УПЦ Київського Патріархату у виділенні земельної ділянки в історичному центрі на місці старовинної Покровської церкви, натомість надавши її приватним забудовникам [15]. Конфлікт зайшов у глухий кут. 3 березня 1993 р. архімандрит Полікарп звернувся до голови міськвиконкому з проханням посприяти у виділенні земельної ділянки для спорудження запланованого архітектурного комплексу бодай на околиці міста, що, втім, під формальним приводом також не було розглянуто. Лише після втручання журналіста О. Дьяченка справа зрушила з мертвої точки, й парафіяни повернули собі право на історичне місце [15].

Зауважимо, що спорудження Покровської церкви з відповідним комплексом адміністративних будівель єпархіальних відділів дозволив би Бахмуту повернути собі статус провідного духовного центру Донбасу при наявності архієрейської кафедри в місті, зважаючи на виключну освіченість єпископа Полікарпа, його заходи довкола організації першої церковно-парафіяльної школи в Бахмуті, надто ж історичний досвід функціонування Бахмутської духовної семінарії при Покровській церкві, а згодом – окремого Бахмутського духовного училища, цілком логічно мало виникнути питання щодо відкриття при майбутньому храмі духовного навчального закладу для забезпечення кадрових потреб Донецько-Луганської єпархії УПЦ Київського Патріархату.

4.3. Історико-богословська спадщина єпископа Полікарпа

Історико-богословська спадщина єпископа Полікарпа (Гуца) представлена кандидатською дисертацією «Життя та літургічні праці М.Ф. Красносельцева», рукопис якої зберігається у фондах Бахмутського краєзнавчого музею та бібліотеці Московської духовної академії, а також двома проповідями і Великоднім посланням 1993 р., опублікованими на сторінках місцевих газет. У жовтні 1992 р. бахмутська газета «Меридіан» оголосила, що в єпархіальному видавництві УПЦ Київського Патріархату «АНТЕКС» готується до друку православно-церковна література з морально-богословським повчанням, серед якої – книги єпископа (тоді – архімандрита) Полікарпа «Життя та літургічні праці М.Ф. Красносельцева» та збірка проповідей «Віра та її справи».

Дисертація «Життя та літургічні праці М.Ф. Красносельцева» присвячена діяльності видатного професора Казанської духовної академії, згодом – доктора Загальної церковної історії при Новоросійському університеті (м. Одеса) – Миколая Фоміча Красносельцева (1845 – 1898†). Єпископ Полікарп відзначав, що *«на превеликий жаль, обширні твори Миколая Фоміча не отримали широкого поширення»* [83, с. 2], звідси дослідник визначив для себе наступні завдання: надати можливо повну біографію приснопам'ятного професора й на підставі праць обмалювати його духовний облік; висвітлити його літературно-педагогічну та видавничу діяльність, а також здійснити класифікацію його найбільш важливіших літургічних праць, і по мірі можливості надати їм оцінку; вказати на значення його праць для російської богословської науки. Дослідивши ряд робіт і статей М.Ф. Красносельцева, виданих в журналі «Православный собеседник» за 1870 – 1898 рр., автор здійснив спробу *«звернути увагу на важливість того, що зроблено шанованим професором для розвитку російської літургічної та археологічної науки, і тим надати підставу якомусь іншому, більш детальному дослідженню, гідному цього вченого літургіста»* [83, с. 1].

Найголовнішими завданнями М.Ф. Красносельцева, за твердженням єпископа Полікарпа, було ознайомлення читачів з найважливішими

тлумачними працями по давнім чинам богослужінь, а також критичне дослідження та видавництво в супроводі відповідних коментарів літургійних документів, які пояснювали історію богослужінь [83, с. 26]. Ієрарх детально аналізує фундаментальну працю М.Ф. Красносельцева «Толковая служба» и другие сочинения, относящиеся к объяснению богослужения в Древней Руси до XVIII века» (1878 р.), зазначаючи: *«На 40 сторінках, на підставі детального вивчення першоджерел та неперевершеного знання давньоруської духовної літератури, у зв'язку з внесенням найважливіших текстів з пам'яток, – блискуче викладена вся історія літургійної тлумачної літератури до XVII століття»* [83, с. 32]. Єпископ Полікарп звертає увагу, що *«однією з найголовніших особливостей древнього руського благочестя справедливо вважається його зовнішньо-обрядове спрямування, зокрема до богослужбової обрядності. Хоча церковний обряд є необхідною потребою в релігійному житті людини у його молитві, однак, обрядам не варто надавати догматичного значення, як це робилось інколи в древній Русі»* [83, с. 33].

У рамках дисертації також проаналізовано праці «Богослужения в Иерусалимской Церкви в конце IV века» (1888 р.), «Материалы для истории чинопоследования Литургии св. Иоанна Златоустого» (1889 р.), а також «Новый список русских богослужебных действий XVI – XVII веков» (1895 р.) та інші історико-літургійні нариси відомого дослідника.

Особливої уваги привертають розвідки М.Ф. Красносельцева щодо історії богослужбової практики Єрусалимської Церкви. *«Завдяки своєму особистому знайомству з літургійною писемністю численних східних і західних книгосховищ, професор Красносельцев описав у брошурі перш за все звичаї та чини давнього Єрусалимського богослужіння за пам'яткою благочестивої мандрівниці Сильвії Аквитанки»* – констатував ієрарх [83, с. 39]. У 1890 р. на VIII археологічному з'їзді в Москві професор М. Красносельцев виступив з рефератом «Новый список русских богослужебных действий XVI – XVII веков», в рамках якого було розглянуто т.зв. «Пещное действо» – чинопослідування Православної Церкви, що зображало подвиг і чудесний порятунок трьох

старозавітніх отроків Ананія, Азарія та Мисаїла юнаків в розпаленій Вавилонській печі [83, с. 80]. Чинопослідування здійснювалось у тиждень напередодні Різдва Христового. Зрештою, професор М. Красносельцев, встановивши факт існування двох редакцій «Дійств», відомих за друкованим виданням та рукопису XVII століття, висновує, що російські богослужбові «Дійства» мають грецьке походження [83, с. 82].

Єпископ Полікарп відзначав, що *«М.Ф. Красносельцев у своїх творах, на відміну від інших дослідників, розбирає не тільки окремі літургійні дійства, але й літургійні поняття, слова й терміни у найбільш широкому сенсі слова й глибше інших проникає до їх змісту»* [83, с. 127] та підсумовує, що *«його твори по всім галузям знань, яких би він не торкався, носять на собі печатку глибокої ерудиції і відзначаються насамперед простотою викладу й доступністю. Глибока любов до храму й істина церковності характерні для всіх творів М.Ф. Красносельцева»* [83, с. 127].

Робота над збіркою морально-богословських проповідей єпископа (тоді – архімандрита) Полікарпа «Віра та її справи» була анонсована ще в червні 1992 р. [22]. На жаль, подальша доля рукопису вказаної книги є невідомою, утім збереглись опубліковані на сторінках місцевої періодики дві проповіді та Великодне послання ієрарха.

Перша проповідь «Віра та її справи» була присвячена вшануванню святого пророка Іллі 20 липня (2 серпня). Визначаючи наперед мету своєї розповіді єпископ Полікарп окреслює своє бажання поговорити про віру – «яка рятує нас для вічності». Основою проповіді виступає євангельська історія про зцілення слуги сотника (Мф.8:5 – 13). Проповідник детально окреслює богословський норматив істинної віри: *«Істинна віра полягає не тільки в тому, щоб ми сповідували її істини і ці істини зберігали у своєму серці. Вона полягає в живому запевненні нашого серця, яке спрямовує наші думки, наші почуття, наші бажання, є керівною силою усього нашого земного життя»* [60].

За твердженням ієрарха, віруючий християнин в ім'я Божої любові має бути гідним ім'я істинного християнина не тільки зовнішнім виконанням

обрядів, але й самим життям своїм, своєю любов'ю, незлобою, співчуттям, чистотою, смиренням: *«Саме тому ми маємо боятися образити велич Божу, засмутити Святиню Божу своїми гріхами та лінощами, а також недбалістю у справі свого вічного спасіння»* [60], також *«Істинний християнин – це той, для кого віра є основним джерелом усіх дій, вчинків, бажань, думок. Він, як вірує, так і живе та діє. Істинний християнин – це той, віра якого підтверджується справами його доброго християнського життя»* [60]. Єпископ Полікарп відзначав, що народ любить пророка Іллю саме за гарячу віру, яку святий пророк безбоязно проповідував і захищав перед царями, язичницькими жрецькими та народом-ідолопоклонником ще за 900 років до Різдва Христового, підсумовуючи: *«Ця свята віра буде опорою для кожного з нас, коли Господу буде угодно посилати нам прикроці та скорботи. Вона буде джерелом радості і таким скарбом для нас, з яким не зможе порівнятися жодний земний скарб»* [60].

7 серпня 1990 р. архімандрит Полікарп виступив з лекцією на тему «Роль Церкви в російській історії» на відкритті виставки «Церква та історія» у Бахмутському краєзнавчому музеї. Текст його проповіді було опубліковано в місцевій газеті «Меридіан» [61]. На широкому історичному матеріалі майбутній ієрарх здійснив детальний аналіз прогресивної ролі Православної Церкви в організації відпору іноземним завойовникам, звернув увагу на її післявоєнну миротворчу та соціальну діяльність, наостанок зауваживши: *«Зараз ми всі говоримо про духовність, що в нас її немає. І дійсно, духовності у нас немає. Ми ворогуємо один з одним. Але ж ми усі християни, усі отримали ім'я християнина. Але це ім'я ми не виправдовуємо. Бо кожний говорить: «Я вірую, але я вірую серцем». Але й біси вірять, тільки тремтять. Віра має підкріплюватися добрими справами, милосердям, співстражданням до тих, хто нас оточує. А милосердя потребує багато хто. І не тільки матеріально, але й духовно. Бо одним словом можна людину вбити, а одним словом можна її воскресити, надихнути»* [61].

17 квітня 1993 р. на першій шпальті газети «Вперед» було опубліковане перше й, у той же час, останнє Великодне послання преосвященного Полікарпа, єпископа Донецького та Луганського до всіх вірних чад УПЦ Київського Патріархату на Донбасі. Вітаючи своїх співвітчизників зі святом Воскресіння Христового, єпископ Полікарп порушує в тексті важливу проблему соціального служіння, наголошуючи: *«І сьогодні, майже через два тисячоліття, Господь Ісус Христос воскрешає наші душі і надихає нас на самозабвенне життя в ім'я любові до ближнього»* [52]. Ієрарх підкреслив, що *«Нелегкі дні переживає наша Українська Православна Церква. Існують сили, що намагаються внести розкол та смуту до її лона. Утім, ми знаємо, що зло світу перемагається тайнством Воскресіння Христового, Його силою долаються страждання й людська несправедливість, оскільки Христос наповнює собою все»*, наостанок закликавши возносити молитви до Господа, щоб *«Він благословив нашу молоду Українську державу та послав її народові духовне оновлення, мир та благодіяння»* [52].

4.4. Кінець земного шляху ієрарха

На початку 1990-х рр., як і нині, регіональні проросійські діячі вільно володіли місцевим інформаційним простором та мали вирішальний вплив на формування громадської думки, зокрема в релігійному питанні.

Узимку 1992 р. архімандрит Полікарп втратив підтримку прихильної до його діяльності газети «Меридиан». 19 грудня 1992 р. на опубліковане в центральній міській газеті «Вперед» повідомлення про обрання архімандрита Полікарпа єпископом [16] журналісти часопису «Меридиан» відповіли гострою заміткою «Репетиція беспорядков» [67], у якій повідомлялось, що *«запрещенный в священнослужении иерей Геннадий Огурцов и заштатный архимандрит Поликарп лишены священного сана за общение с Филаретом»*, до того ж повідомлення про обрання єпископа Полікарпа, опубліковане незадовго до офіційного призначення нового єпископа Донецького та Слов'янського УПЦ

Московського Патріархату Іполита (Хілько)³⁵ (уродженця Донеччини, відомого в майбутньому поширенням матеріалів, які «безвідповідально примушували чад Церкви до сектанства та асоціальної поведінки» [25]) розглядалось журналістами як спроба провокації – «наруга над почуттями вірян» та «репетиція зі створення заворушень на релігійній основі» [67].

Існують відомості, що в грудні 1992 р. у Бахмуті було утворено «Об'єднання православних братств України і Росії», яке очолив московський ігумен Кирил (Сахаров). Протягом 1992 – 1993 рр. об'єднання активно протидіяло спробам відкриття в Артемівську окремого храму для громади бахмутського Покровського кафедрального собору УПЦ Київського Патріархату [6]. 11 січня 1993 р. газета «Меридиан» опублікувала різдвяне інтерв'ю нового Артемівського міського благочинного УПЦ Московського Патріархату Леонтія Діаковського, що містило негативні характеристики діяльності митрополита Київського Філарета, як «розкольника», запевнення у категоричному несприйнятті паствою автокефального статусу для Православної Церкви в Україні та завершувалось традиційним висновком «*Мы тут славяне и нечего тут делить, нечего чего-то искать. У нас общая сфера деятельности, один коренной язык – славянский. И одно отношение и любовь к Богу. И если у нас столько общего, то зачем делать шаги опрометчивые, поспешные?*» [68].

28 січня 1993 р. газета «Вперед» опублікувала повідомлення про спільний з кліриком Донецько-Луганської єпархії УПЦ Київського Патріархату священником Г. Огурцовим судовий позов до редакції часопису «Меридиан» у зв'язку з посяганням на честь та гідність в замітці «Репетиція беспорядков»

³⁵ Іполит (в миру – Олексій Олексійович Хілько) – нар. 10.05.1955 р. З 01.1990 р. – намісник Свято-Данилового монастиря (м. Москва). З 16.08.1992 р. – єпископ Білоцерківський, вікарій Київської єпархії УПЦ Московського Патріархату. З 25.08.1992 р. – намісник Києво-Печерської лаври. З 08.12.1992 р. – єпископ Донецький і Слов'янський. З 1994 р. – єпископ Донецький і Маріупольський. 03.03.1996 р. – заборонений у служінні терміном на 3 роки за масові необґрунтовані переміщення кліриків єпархії. З 30.03.1999 р. – єпископ Тульчинський і Брацлавський. З 22.11.2006 р. – єпископ Хустський і Виноградівський. З 14.12.2007 р. – почислений на спокої «за деструктивну діяльність».

[73]. Сторона позивача вимагала публічних вибачень зі сторони редакторів та компенсації моральної шкоди, у відповідь на що, вже 30 січня 1993 р. газета «Меридиан» видала чергову гостру замітку «Скажешь гоп..», в якій раніше малоцерковлені працівники світського видання, які буквально пару місяців до цього категорично відмежовувалися від *«ролі арбітра у внутрішньоцерковних суперечках»*, вільно посилались на 6 правило II Вселенського Собору та вчергове зробили власні суб'єктивні оціночні судження щодо канонічності обрання єпископа Полікарпа на Донецьку кафедру [70]. При порівняльному аналізі стилістики критичних заміток газети з текстом інтерв'ю міського благочинного УПЦ Московського Патріархату не виникає жодних сумнівів у їх авторській належності.

17 квітня 1993 р. на першій шпальті газети «Вперед» було опубліковане Великодне послання преосвященного Полікарпа, єпископа Донецького та Луганського до всіх вірних чад УПЦ Київського Патріархату на Донбасі, в якому ієрарх підкреслив, що *«Нелегкі дні переживає наша Українська Православна Церква. Існують сили, що намагаються внести розкол та смуту до її лона. Утім, ми знаємо, що зло світу перемагається таїнством Воскресіння Христового, Його силою долаються страждання й людська несправедливість, оскільки Христос наповнює собою все»* [52].

На тлі складнощів архіпастирського служіння легеневе захворювання та цукровий діабет єпископа Полікарпа ускладнилися гангреною ноги й подальшою ампутацією половини ступні, внаслідок чого він майже остаточно втратив здатність пересуватися [109]. 16 серпня 1993 р. єпископ Полікарп упокоївся в Бозі на 66 році життя. 26 серпня 1993 р. Рішенням XII Сесії Артемівської міської ради у зв'язку із смертю повноваження депутата від виборчого округу № 133 Гуца Івана Максимовича були достроково припинені [27]. Свої співчуття з приводу кончини єпископа Полікарпа на сторінках центральної міської газети «Вперед» висловили Артемівська міська рада депутатів та її виконком, постійна комісія з питань культури та молоді, членом якої він був, та колектив Бахмутського міського краєзнавчого музею [71], втім,

примітно, що лише в повідомленні музейних працівників було підкреслено духовний сан ієрарха.

У зв'язку з передчасною кончиною єпископа Полікарпа (Гуца) Постановою Священного Синоду УПЦ Київського Патріархату від 20 серпня 1993 р. тимчасове керівництво Донецько-Луганською єпархією було доручено єпископу Харківському й Полтавському Роману (Попенко)³⁶ [6, с. 8], який, втім, вже у грудні 1993 р. з рядом архієреїв через демонстративне «покаяння» приєднався до УПЦ Московського Патріархату й керівництво єпархією знову зосередилось в руках митрополита Філарета. По смерті єпископа Полікарпа структура Донецько-Луганської єпархії УПЦ Київського Патріархату охоплювала 6 парафій у Бахмуті, Горлівці, Сіверську, Покровському та 2 в обласному центрі – Донецьку [106]. Також слід враховувати громади УАПЦ в Слов'янську та Луганську, конфесійна належність яких протягом тривалого часу не була конкретно визначена [109]. У вересні 1993 р. до УПЦ Київського Патріархату приєднався священник Юрій Юрчик³⁷, стараннями якого було утворено Донецький благочинний округ. Зрештою, з призначенням у 1995 р. на вакантну протягом тривалого часу Донецьку кафедру єпископа Ізяслава (Каргу)³⁸ розпочався цілком новий період історії багатостраждальної єпархії Донбасу.

На жаль, громада бахмутського Покровського кафедрального собору зі смертю єпископа Полікарпа припинила своє існування, й протягом тривалого

³⁶ Роман (в миру – Олександр Попенко). – нар. 1963 р. З 06.06.1992 р. – єпископ Миколаївський і Полтавський УАПЦ. З 26.06.1992 р. – єпископ Харківський і Полтавський УПЦ Київського Патріархату. У грудні 1993 р. – через покаяння був прийнятий до складу УПЦ Московського Патріархату. Упокоївся на початку 2000-х рр.

³⁷ Юрій (в миру – Юрій Юрійович Юрчик). – нар. 19.01.1970 р. З 14.05.1999 р. – єпископ Донецький та Луганський УПЦ Київського Патріархату. З 20.12.1999 р. – єпископ Донецький та Маріупольський. 22.10.2005 р. – возведений до сану архієпископа. 24.11.2008 р. – виключений з юрисдикції УПЦ Київського Патріархату та перейшов до складу УГКЦ.

³⁸ Ізяслав (в миру – Юрій Анатолійович Карга). – нар. 31.07.1949 р. З 11.09.1994 р. – єпископ Нікопольський, вікарій Дніпропетровської єпархії УПЦ Київського Патріархату. З 1995 р. – єпископ Донецький і Луганський. З 16.07.1996 р. – єпископ Житомирський і Овруцький. 09.12.2002 р. – возведений до сану архієпископа. 23.01.2017 р. – почислений на спокій. З 13.05.2017 р. – єпископ Макарівський, вікарій Київської єпархії З 15.12.2018 р. – у складі ПЦУ.

часу на місці храму був пустир. У 2010 р. стародавня арка воріт Покровської церкви була відреставрована за ініціативи місцевого благочинного Московського Патріархату протоієрея Сергія Дворянова. А вже 13 вересня 2012 р. було освячено новозбудований на цьому місці новий дерев'яний храм святителя Іоана Золотоустого «за зразком однієї з суздальських церков». Цей факт викликав подив місцевих краєзнавців оскільки до сьогодні не віднайдено оригінальне фото стародавньої Покровської церкви [136, с. 156]. Основними жертводавцями нової парафії стали багатолітній міський голова О. Рева та одіозний депутат С. Ключев [86].

ВИСНОВКИ

Отже, протягом тривалого часу історичні обставини довкола розколу Українського Православ'я на Донбасі та інституційного відновлення Донецько-Луганської єпархії УПЦ Київського Патріархату залишалися цілком недосліджені, а постать єпископа Полікарпа (Гуца) та обставини його архіпастирського служіння незаслужено забутими. Зважаючи на своє походження, унікальну освіту та багатий життєвий досвід єпископ Полікарп (Гуц) належить до найвидатніших ієрархів регіону, втім, парадоксально лишаючись зовсім невідомим для широкого загалу парафіян Донбасу. Формування пастирського досвіду та особистої концепції церковно-державних відносин майбутнього ієрарха здійснювалось під впливом ефективної адміністративної політики митрополита Бориса (Віка) щодо розбудови Одеської єпархії на тлі жорстокої антирелігійної кампанії М.С. Хрущова. Обставини пастирського служіння єпископа Полікарпа сприяли утворенню в його характері принципів еклезіоцентричності, демократизму, широкого залучення парафіян до життя громади та відсутності страху перед можновладцями.

Логіка чернечого періоду життя майбутнього ієрарха дозволяє з високою вірогідністю припустити, що стрімке кар'єрне зростання провінційного клірика, його активне залучення в церковно-адміністративні справи Ворошиловградської (Донецько-Луганської) єпархії, а надто ж обрання на посаду намісника одного з найбільших монастирів СРСР, при якому діяла патріарша резиденція, здійснювались з метою його підготовки до архієрейського служіння на Донбасі, де протягом тривалого часу керівництву Московської Патріархії не вдавалось призначити правлячого архієрея з постійною резиденцією на місці. Утім, зрозуміло, що кандидатура архімандрита Полікарпа з його принциповими ліберальними поглядами на характер державно-церковних відносин та жорстким характером категорично не могла на той час бути погодженою радянськими тоталітарними органами виконавчої влади. Попри це, упродовж всього періоду свого відносно нетривалого

служіння на посаді намісника Свято-Успенського монастиря (м. Одеса), архімандрит Полікарп сумлінно виконував свій послух, отримав безцінний духовний досвід та був відзначений високою патріаршою нагородою.

Аналіз історико-богословської спадщини ієрарха доводить, що домінантою поглядів ієрарха були ґрунтовне осмислення сакрального та практичного змісту, а також історії розвитку православних Богослужінь, нерозривно поєднане з глибокою потребою реалізації власного сутнісного морального потенціалу через позабогослужбові напрямки служіння. Усі ці погляди знайшли своє пряме відображення в житті майбутнього ієрарха, зокрема в контексті його викладацької, духівницької та соціальної сферах діяльності та дозволили єпископу Полікарпу попри своє відносно нетривале архіпастирське служіння в умовах ідеологічного й політичного спротиву очолити рух за автокефалію Українського Православ'я на Донбасі. Наприкінці 1980-х рр. отриманий досвід у поєднанні з особистими моральними якостями дозволили йому суттєво піднести парафіяльне життя посттоталітарного Бахмуту. Високий авторитет і багатолітня сумлінна праця ієрарха знайшли свій відгук у серцях пастви, що проявилось в обранні архімандрита Полікарпа депутатом Артемівської міської Ради на перших демократичних виборах 1990 р.

Відновлена громада Покровського кафедрального собору стала першою парафією Донецько-Луганської єпархії УПЦ Київського Патріархату, а в її рамках здійснювався активний розвиток форм соціального служіння. Зауважимо, що спорудження Покровської церкви з відповідним комплексом адміністративних будівель єпархіальних відділів дозволив би Бахмуту відновити свій статус провідного духовного центру Донбасу при наявності архієрейської кафедри в місті, зважаючи на виключну освіченість єпископа Полікарпа, його заходи довкола організації першої парафіяльної школи в Бахмуті, надто ж історичний досвід функціонування Бахмутської духовної семінарії при Покровській церкві, а згодом – окремого Бахмутського духовного училища, цілком логічно мало виникнути питання щодо відкриття при

майбутньому храмі духовного навчального закладу для забезпечення кадрових потреб Донецько-Луганської єпархії.

Останні роки життя єпископа Полікарпа яскраво доводять, що в дійсності проголошена лібералізація релігійної політики в Радянському Союзі так і не знайшла свого практичного втілення, позаяк як тільки діяльність майбутнього ієрарха вийшла за, окреслені місцевими чиновниками, рамки, постало питання його негайної відставки з посади настоятеля Микільського храму. Звідси, стає зрозуміло, що принциповим аспектом подальшого церковного розділення виступило наполегливе прагнення місцевого духовенства до максимального збереження тоталітарної форми державно-церковних відносин з чітким визначенням світською владою суспільно-політичної ролі та обов'язків Православної Церкви, надаючи взамін духовенству матеріальні ресурси та фінансову підтримку, що багато в чому, обумовило колабораційну діяльність окремих кліриків в умовах іноземної військової агресії. Примітно, що носії подібної відверто прагматичної матеріалістичної логіки, прикриваючись псевдорелігійною маргінальною риторикою, виступили з активною протидією еклезіоцентричним позабогослужбовим заходам тяжкохворого єпископа Полікарпа, втілюваних у юрисдикції УПЦ Київського Патріархату протягом 1992 – 1993 рр.

Утім, попри своє відносно нетривале архіпастирське служіння єпископ Полікарп встиг закласти основу процесу відновлення громади старовинного бахмутського Покровського кафедрального собору та інституалізації Донецько-Луганської єпархії УПЦ Київського Патріархату, ініціювавши низку гостро актуальних соціальних проєктів, які, на жаль, внаслідок тогочасної скрутної економічної ситуації, а надто ж складних суспільно-політичних обставин не були реалізовані в повній мірі. Суттєві проблеми зі здоров'ям передчасно обірвали архіпастирське служіння ієрарха, утім, крізь усе своє життя він проніс безперестанне слідування євангельській настанові *«Так нехай сяє світло ваше перед людьми, щоб вони бачили ваші добрі діла і прославляли Отця вашого Небесного»* (Мф. 5.13-26).

Подальші бурхливі події довкола становлення Донецько-Луганської єпархії УПЦ Київського Патріархату не залишила пам'яті про унікальні, як для свого часу, форми та методи служіння її першого ієрарха. Утім, за багато років по смерті єпископа Полікарпа активна громадська ініціатива, соціальне служіння й благодійництво стали зразками й пріоритетними напрямками діяльності майбутніх ієрархів УПЦ Київського Патріархату на Донбасі. Рішенням Священного Синоду від 26 липня 2014 р. було утворене відповідне Синодальне управління соціального служіння та благодійницької діяльності, яке очолив архієпископ Донецький та Маріупольський Сергій (Горобцов)³⁹ [119, с. 77]. Активну роль у реалізації проектів даного управління відіграв єпископ Луганський та Старобільський Афанасій (Яворський)⁴⁰, що особливо гостро актуалізувалось в умовах загострення російсько-українського військового протистояння та відповідним зростанням потреби духовної опіки постраждалого населення східноукраїнських земель.

Наостанок, зауважимо, що в 2013 р. в Бахмуті була відновлена громада УПЦ Київського Патріархату (згодом – Православної Церкви України). Тривалий час парафіяни боролися з місцевою владою щодо виділення земельної ділянки, і, зрештою, 30 квітня 2019 р. архієпископом Донецьким та Маріупольським ПЦУ Сергієм (Горобцовим) був освячений хрест на місці будівництва майбутнього храму [26]. Отже, маємо сподівання, що в скорому часі давній бахмутський Покровський кафедральний собор буде відновлений у своєму історичному вигляді, а довкола нього знайдуть своє практичне втілення численні соціальні, освітні та громадські проекти, ініційовані першим ієрархом піднесеної до гідності Патріархату Української Православної Церкви на

³⁹ Сергій (в миру – Сергій В'ячеславович Горобцов) – нар. 27.07.1972 р. З 14.12.2002 р. – єпископ Слов'янський, вікарій Донецької єпархії УПЦ Київського Патріархату. З 26.11.2008 р. – єпископ Донецький і Маріупольський. 21.01.2009 р. – возведений до сану архієпископа. З 26.07.2014 р. – голова Синодального управління соціального служіння та благодійницької діяльності. З 15.12.2008 р. – у складі ПЦУ.

⁴⁰ Афанасій (в миру – Борис Ігорович Яворський). – нар. 08.08.1976 р. З 21.08.2011 р. – єпископ Конотопський, вікарій Сумської єпархії УПЦ Київського Патріархату. З 20.10.2013 р. – єпископ Луганський і Старобільський. З 15.12.2008 р. – у складі ПЦУ.

Донбасі єпископом Полікарпом (Гуцом). Вважаємо, що діяльний розвиток позабогослужбових форм архіпастирського служіння, започаткований єпископом Полікарпом, стане домінантою процесу утвердження Помісної Православної Церкви України.

ДЖЕРЕЛА:

1. Алипий (Погребняк), еп. «Когда я услышал заявление Блаженнейшего, мне стало страшно». *Акцент* (Донецк). 1992. 25 апреля. С. 2.
2. Арсеній, іг. Новий намісник Одеського Успенського монастиря. *Православний вісник*. К., 1980. № 11. С. 15.
3. Архіпастирське служіння Святійшого Патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета за 50 років в архієрейському сані: [В 3 т.]. К.: Видавничий відділ УПЦ Київського Патріархату, 2011. Т. 1: 1969 – 1990 роки. 642 с.
4. Біблія: книги Священного Писання Старого та Нового Завіту. В українському перекладі з паралельними місцями та додатками. Пер. Патріарха Філарета (Денисенка). К.: Видання Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2004. 1407 с.
5. Божественная литургия. *Вперед* (Артемовск). 1991. 6 августа № 112 (15227). С. 4.
6. Валентин Борисович Лукияник. URL: http://cyclowiki.org/wiki/%D0%9B%D1%83%D0%BA%D0%B8%D1%8F%D0%BD%D0%B8%D0%BA_%D0%92%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B8%D0%BD_%D0%91%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%81%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87.
7. Гуц И. Депутатский запрос. И сказал: поехали... *Вперед* (Артемовск). 1991. 28 августа № 124 (15239). С. 3.
8. Гуц И. Мы сможем выстоять (телеграмма). *Вперед* (Артемовск). 1990. 30 ноября № 190 (15097). С. 1.
9. Гуц И. Призываю к благоразумию. *Вперед* (Артемовск). 1991. 15 января № 70 (15122). С. 2.
10. Гуц И., Огурцов Г., свящ. Да будет мир в нашем доме. *Вперед* (Артемовск). 1991. 9 октября № 144 (15259). С. 2.
11. День памяти апостола Андрея Первозванного в ОДС. *Журнал Московской Патриархии*. М., 1979. № 3 С. 11 – 12.

12. День памяти. Спасибо Вам, люди! *Вперед* (Артемовск). 1991. 15 января № 70 (15122). С. 3.
13. Дьяченко А. Колокол тревоги. По ком звонил он в Пасхальную ночь над Николаевской церковью города? *Вперед* (Артемовск). 1991. 12 апреля № 57 (15172). С. 1.
14. Дьяченко А. Литургия. Утро Рождества Христова в Николаевской церкви. *Бахмутский вестник. Рекламное информационно-публицистическое приложение к Артемовской общественно-политической газете «Вперед»* (Артемовск). 1991. январь № 1. С. 3.
15. Дьяченко А. У святых камней. *Вперед* (Артемовск). 1993. 20 мая № 55 (15599). С. 4.
16. Епископ Донецкий и Славянский. *Вперед* (Артемовск). 1992. 10 декабря № 132 (15435). С. 4.
17. Завершен учебный год в Одесской духовной семинарии. *Журнал Московской Патриархии*. М., 1979. № 9. С. 13 – 14.
18. Заради служіння Богові та порятунку людини». *Людина і світ* (Київ). 1991. жовтень № 10. С. 14 – 15.
19. Заявление Комитета по защите канонических прав Украинской Православной Церкви г. Артемовска. *Меридиан* (Артемовск). 1992. 29 августа № 47 (58). С. 2.
20. Звернення єпископату Української Православної Церкви до Святійшого патріарха Московського та всієї Русі Алексія II, Священного Синоду та всіх архієреїв Руської Православної Церкви. *Православний вісник*. К., 1992. № 4. С. 8 – 9.
21. Из жизни епархий. Ворошиловградская епархия. *Журнал Московской Патриархии*. М., 1974. № 5 С. 17.
22. Из первых рук. *Меридиан* (Артемовск). 1992. 27 июня № 36 (49). С. 1.
23. Из письма детей воскресной школы при Свято-Николаевском храме. *Бахмутский православный вестник* (Артемовск). 1992. № 1. С. 2.
24. Иоанникий. *Православная энциклопедия*. М., 2010. Т. 25. С. 106 – 107.

25. Ипполит. *Православная энциклопедия*. М., 2011. Т. 26. С. 201.
26. Карасев Г. Отец Павел и его катакомбы. *Вперед* (Бахмут). 2019. 12 июня. № 24 (18932). С. 7.
27. Кворум пришел к обеду. *Вперед* (Артемовск). 1993. 2 сентября № 99 (15645). С. 2.
28. Кононова Н. Интервью с архимандритом Поликарпом. *Бахмутский православный вестник* (Артемовск). 1992. № 1. С. 1.
29. Копыл А.Г. Каменная арка. *Вперед* (Артемовск) 1990. 27 июля № 119 (15026). С. 3.
30. Лисовенко Н. Конфликт у храма. *Известия* (Москва). 1989. 17 октября № 290 (22828). С. 3.
31. Литургия. Случай особый. *Меридиан* (Артемовск). 1991. 1 июня № 9 (20). С. 6.
32. Мартынов М. Приют в Свято-Покровском соборе. *Меридиан* (Артемовск). 1992. 15 августа № 45 (56). С. 1.
33. Материалы для историко-статистического описания Екатеринославской Епархии. Церкви и приходы прошедшего XXVIII столетия: Вып. 2: Нынешние уезды: Бахмутский, Славяносербский, Ростовский на Дону, Александровский и Мариупольский. Екатеринослав: Тип. Я.М. Чаусского, 1880. 1880. 373 с.
34. Мацак Л. Открыт дом приюта. *Вперед* (Артемовск). 1993. 4 февраля № 13 (15557). С. 4.
35. Минуя руки продавцов. *Меридиан* (Артемовск). 1992. 10 октября № 53 (84). С. 2.
36. Михайлов М.С. Алипий. *Православная энциклопедия*. М., 2001. Т. 2. С. 22 – 23.
37. Наречення і хіротонія архімандрита Аліпія (Погребняка) в єпископа Донецького і Слов'янського. *Православний вісник*. К., 1991. № 12. С. 8 – 11.

38. Наречення і хіротонія архімандрита Юрія (Юрчика) в єпископа Донецького і Луганського. *Православний вісник*. К., 1999. № 5 – 6. С. 17 – 20.
39. Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932 – 1933 рр. в Україні. Житомирська обл. Під ред. *Копійченко Л.А. Поплавська В.А., Тіміряєв Є.Р. та ін.* Житомир: Полісся, 2008. 1116 с.
40. Новости. Сообщения *Меридиан* (Артемовск). 1991. 7 октября № 16 (27). С. 7.
41. О выборах депутата Артемовского городского Совета народных депутатов XXI созыва по избирательному округу № 133. *Вперед* (Артемовск). 1990. 27 июля № 119 (15026). С. 1.
42. О чем душа скорбит: Жизнеописание, пастырские труды, воспоминания духовных чад схиархимандрита Зосимы (Сокура). Авт.-сост. Иеромонах Тихон (Васильев), иеромонах Зосима (Мельник), схимонахиня Евфросиния (Бондаренко). М., 2016. 672 с.
43. Обращение к президенту СССР: Славяногорский монастырь. Остановить гибель памятников зодчества. *Меридиан* (Артемовск). 1991. № 4 (15). С. 1.
44. Обращение Собора Украинской Православной Церкви к Святейшему Патриарху Московскому и всея Руси Алексию II и епископату Русской Православной Церкви. *Собор Украинской Православной Церкви 1 – 3 ноября 1991 г.* К.: Издание УПЦ, 1992. С. 34 – 35.
45. Огурцов Г. Рука дающего да не оскудеет. *Вперед* (Артемовск). 1991. 27 апреля № 66 (15181). С. 3.
46. Определения Собора Украинской Православной Церкви по вопросу полной самостоятельности Украинской Православной Церкви 1 – 3 ноября 1991 г. *Собор Украинской Православной Церкви 1 – 3 ноября 1991 г.* К.: Издание УПЦ, 1992. С. 36 – 39.
47. Отдадим дань уважения. *Вперед* (Артемовск). 1991. 8 мая № 70 (15185). С. 4.

48. Палладий (Шиман), архим. Архимандрит Поликарп – наместник Одесского Успенского монастыря. *Журнал Московской Патриархии*. М., 1979. № 7. С. 8.
49. Палладій (Шиман), архім. Новий намісник Одеського Успенського монастиря. *Православний вісник*. К., 1979. № 3. С. 8 – 9.
50. Памяти павших. *Вперед* (Артемовск). 1990. 1 сентября № 140 (15047). С. 1.
51. Панихида все таки была. *Меридиан* (Артемовск). 1991. 17 мая № 8 (19). С. 6.
52. Пасхальное послание преосвященного Поликарпа, епископа Донецкого и Луганского. *Вперед* (Артемовск). 1993. 17 апреля № 43 (15587). С. 1.
53. Патриаршие награды. *Журнал Московской Патриархии*. М., 1980. № 5. С. 8 – 9.
54. Перебування в Одесі глави Олександрійської Церкви. *Православний вісник*. К., 1979. № 11. С. 6 – 8.
55. Петрушко В.И. Агафангел. *Православная энциклопедия*. М., 2011. Т. 1. С. 237.
56. Письмо митрополита Филарета епископу Донецкому и Славянскому Алипию. *Бахмутский православный вестник* (Артемовск). 1992. № 1. С. 2.
57. Поликарп (Гуц), архим. «Мы стали безнравственными...» поможет ли ее воскресить воскресная школа? *Меридиан* (Артемовск). 1990. 24 августа № 2. С. 5.
58. Поликарп (Гуц), архим. Будем помнить. *Вперед* (Артемовск). 1991. 13 августа № 116 (15231). С. 3.
59. Поликарп (Гуц), архим. Выносим свою благодарность. *Вперед* (Артемовск). 1991. 16 августа № 117 (15232). С. 3.
60. Поликарп (Гуц), архим. Проповедь «Вера и ее дела». *Меридиан* (Артемовск). 1991. август № 15. С. 4 – 5.
61. Поликарп (Гуц), архим. Проповедь на открытии выставки «Церковь и время». *Меридиан* (Артемовск). 1990. сентябрь № 3. С. 4.

62. Постанови Священного Синоду Української Православної Церкви від 23 січня 1992 р. *Православний вісник*. К., 1992. № 4. С. 6 – 8.
63. Постанови Священного Синоду Української Православної Церкви від 3 – 4 березня 1992 р. *Православний вісник*. К., 1992. № 5. С. 2 – 3.
64. Постанови Священного Синоду Української Православної Церкви Київського Патріархату від 19 листопада 1992 р. *Православний вісник*. К., 1992. № 9 – 12. С. 7 – 8.
65. Постанови Священного Синоду Української Православної Церкви Київського Патріархату від 20 серпня 1993 р. *Православний вісник*. К., 1993. № 7 – 8. С. 2 – 8.
66. Пребывание Святейшего Патриарха Пимена в Одессе. *Журнал Московской Патриархии*. М., 1979. № 12. С. 8.
67. Репетиция беспорядков? *Меридиан* (Артемовск). 1992. 19 декабря № 63 (74). С. 4.
68. Рождество Христово пришел на землю Бог. *Меридиан* (Артемовск). 1993. № 1 (77). С. 1.
69. Сердечно поздравляют. *Вперед* (Артемовск). 1991. 8 жовтня № 143 (15285). С. 4.
70. Скажешь гоп... *Меридиан* (Артемовск). 1993. 30 января № 3 (80). С. 1, 3.
71. Співчуття з приводу кончини єпископа Полікарпа (Гуца). *Вперед* (Артемовск). 1993. 19 августа № 94 (15638). С. 4.
72. Справочная книга Екатеринославской епархии. Екатеринослав. Издание Екатеринославской духовной консистории, 1908. 1103 с.
73. Суд рассудит. *Вперед* (Артемовск). 1991. 28 января № 10 (15554). С. 1.
74. Указ запрещенному в священнослужении иерею Геннадию Огурцову. *Меридиан* (Артемовск). 1992. 7 ноября № 57. С. 3.
75. Указ заштатному Архимандриту Поликарпу (Гуц Ивану Максимовичу). *Меридиан* (Артемовск). 1992. 7 ноября № 57. С. 3.
76. Указ клирику Св. Никольского храма г. Артемовска Геннадию Аркадьевичу Огурцову. *Меридиан* (Артемовск). 1992. 7 ноября № 57. С. 3.

77. Українська народна антирелігійна творчість. *Колгоспник Кодимщини* (Кодима). 1957. 9 січня № 4 (2934). С. 4.
78. Уральская Ф. Этот День Победы. *Вперед* (Артемовск). 1991. 13 мая № 71 (15186) С. 1.
79. Фонди Бахмутського краєзнавчого музею (далі – Ф. БКМ). КН. 3496. ДС. 685.
80. Ф. БКМ. НДФ. 1405. С. 1.
81. Ф. БКМ. КН. 3495. ДС. 684.
82. Ф. БКМ. КН. 3497. ДС. 682.
83. Ф. БКМ. КН. 3499. ДС. 681. 130 с.
84. Ф. БКМ. НДФ. 1406.
85. Ф. БКМ. НДФ. 1407. Ф. 103. Спр. 5.
86. Фильм к 50-летию протоиерея Сергия Дворянова – благочинного Артемовского округа, настоятеля Свято-Николаевского храма г. Артемовска. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=wZtExzM1oWY>
87. Фото-віньетка випускників Московської духовної академії 1964 р. Копія, архів автора.
88. Центральний архів Міністерства оборони Російської Федерації. Ф. 33. Оп. 690155. Од. зб. 1754.
89. Центральний державний архів вищих органів влади України. (далі – ЦДАВО України). Ф. 5. Оп. 2. Спр. 951. Арк. 374.
90. ЦДАВО України. Ф. 4648. Оп. 3. Спр. 123. Арк. 176.
91. ЦДАВО України. Ф. 4648. Оп. 3. Спр. 185. Арк. 147.
92. ЦДАВО України. Ф. 4648. Оп. 3. Спр. 192. Арк. 119.
93. ЦДАВО України. Ф. 4648. Оп. 3. Спр. 192. Арк. 124.
94. ЦДАВО України. Ф. 4648. Оп. 3. Спр. 200. Арк. 1 – 15.
95. ЦДАВО України. Ф. 4648. Оп. 3. Спр. 200. Арк. 19 – 32.
96. ЦДАВО України. Ф. 4648. Оп. 3. Спр. 242. Арк. 72 – 82.
97. ЦДАВО України. Ф. 4648. Оп. 6. Спр. 254. Арк. 29.
98. ЦДАВО України. Ф. 4648. Оп. 6. Спр. 276. Арк. 146.

99. ЦДАВО України. Ф. 4648. Оп. 7. Спр. 132. Арк. 33.
100. ЦДАВО України. Ф. 4648. Оп. 7. Спр. 132. Арк. 34.
101. ЦДАВО України. Ф. 4648. Оп. 7. Спр. 165. Арк. 53.
102. ЦДАВО України. Ф. 4648. Оп. 7. Спр. 442. Арк. 3.
103. ЦДАВО України. Ф. 4648. Оп. 7. Спр. 442. Арк. 4 – 5.
104. ЦДАВО України. Ф. 4648. Оп. 7. Спр. 442. Арк. 6 – 8.
105. ЦДАВО України. Ф. 4648. Оп. 7. Спр. 710. Арк. 24.
106. ЦДАВО України. Ф. 4648. Оп. 7. Спр. 710. Арк. 25.
107. ЦДАВО України. Ф. 4648. Оп. 7. Спр. 710. Арк. 26.
108. ЦДАВО України. Ф. 4648. Оп. 7. Спр. 695. Арк. 119 – 120.
109. ЦДАВО України. Ф. 4648. Оп. 7. Спр. 695. Арк. 123 – 125.
110. Церковь и история. *Вперед* (Артемовск). 1990. 11 августа № 128 (15035). С. 1.
111. Школа в Церкви. *Меридиан* (Артемовск) 1990. октябрь № 6. С. 1.

ЛІТЕРАТУРА:

112. Ruban M. deacon. Historical, educational and museum Activities of bishop Polcarp (Huts). *Православ'я в Україні: збірник матеріалів IX Міжнародної наукової конференції. До 1050-річчя упокоєння святої рівноапостольної Ольги, великої княгині Русь-України та 30-річчя з часу відродження Київської православної богословської академії*. Під ред. д. н. із богосл., проф., митроп. Київського і всієї України Епіфанія (Думенко), д. н. із богосл., проф., прот. Олександра Трофимлюка, д. іст. н. Г.В. Папакіна, Н.М. Куковальської та ін.]. Київ: [Київська православна богословська академія], 2019. С. 336 – 345.
113. Донбасс православный. Донецк: АРС. 2000. 450с.
114. Драбинко А. Православие в посттоталитарной Украине (вехи истории). К. : Изд. Свято-Успенской Киево-Печерской Лавры, 2002. 287 с.
115. Жуковський А. Стан Православної Церкви в Україні (Доповідь на Соборі українських православних єпископів діаспори). *Православний вісник*. К., 1994. № 1 – 3. С. 21 – 32.

116. Зарічний О. Митрополит Філарет. Львів: Логос, 1995. 175 с.
117. Игумения Серафима Молитвенные лампы. История Одесских монастырей. О. : Свято-Архангело-Михайловский монастырь, 1996. 192 с.
118. Иоанникий (Кобзев), архиеп. Краткий исторический очерк Луганско-Старобельской епархии. К. : Информационно-издательский центр Украинской Православной Церкви, 2000. 109 с.
119. Ігор (Ісіченко), архієп. Історія Церкви Христової в Україні. Х., 1999. 264 с.
120. Київський Патріархат під омофором Святійшого Патріарха Філарета. Автор-упоряд. прот. Олександр Трофимлюк. К. : Видавниче управління УПЦ Київського Патріархату, 2016. 240 с.
121. Копыл А.Г. Из истории храмов Бахмута. Артемовск: Артемовский государственный краеведческий музей, 1993. 49 с.
122. Луковенко І.Г. Православна церква на Донеччині. *Религиозная палитра Донецкой области: справочник религиозных организаций* [под ред. д. богосл. н., проф. А.И. Шевченко и доц. И.А. Козловского. Донецк, 2008. С. 45 – 52.
123. Одинцов М.И. Вероисповедные реформы в Советском Союзе и в России. 1985 – 1997 гг. М., 2010. 444 с.
124. Олександр (Драбинко), митроп. Українська Церква шлях до автокефалії. До дискусії навколо канонічного статусу, богослужбової мови та історії Української Церкви. К.: Дух і літера, 2018. 684 с.
125. Петров О. Сучасний стан і розвиток християнських релігійних течій на Донеччині. *Схід* (Донецьк). 2010. № 7 (107). С. 111 – 115.
126. Петрушко В.И. О попытках создания Киевского патриархата украинскими униатами и раскольниками-автокефалистами в XX веке. М.: ПСТБИ, 2008. 407 с.
127. Рубан М., дяк. Громадська та суспільно-політична діяльність єпископа Полікарпа (Гуца). *Труди Київської духовної академії: Науковий збірник Київської православної богословської академії*. Ред. кол.: прот. Олександр Трофимлюк (гол. ред.) [та ін.]. Київ, 2019 № 19 (191). С. 128 – 141.

128. Рубан М., дяк. Історія відновлення Бахмутської Покровської церкви – першої громади Донецько-Луганської єпархії УПЦ Київського Патріархату. *Волинський благовісник: Богословсько-історичний науковий журнал Волинської православної богословської академії Православної Церкви України*. Ред. кол.: к.б.н., доцент, ректор ВПБА прот. Володимир Вакін (гол. ред.) [та ін.]. Луцьк, 2019. № 7 С. 163 – 176.
129. Рубан М., дяк. Постать єпископа Полікарпа (Гуца) в історії Свято-Успенського Одеського монастиря (до 90-ліття від дня народження ієрарха (1927 – 1993)). *Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри: зб. наук. праць Вип. 6*. відп. ред. М.І. Михайлуца. Херсон, 2017. С. 287 – 293.
130. Рубан М., дяк. Преосвященний Полікарп (Гуц), єпископ Донецький та Луганський – перший ієрарх Київського Патріархату на Донбасі (до 90-ї річниці з дня народження). *Православний вісник Київського Патріархату*. ред. кол.: прот. Олександр Трофимлюк (гол. ред.) [та ін.]. Київ, 2017. № 10 жовтень. – С. 36 – 40.
131. Рубан М., дяк. Соціальне служіння та благодійницька діяльність єпископа Полікарпа (Гуца): до 90-ї річниці з дня народження ієрарха (1927-1993†). *Православ'я в Україні: збірник матеріалів VII Міжнародної наукової конференції присвяченої 25-літтю відновлення Київської православної богословської академії (1992 – 2017)*. Під ред. д. богосл. н., проф., митроп. Переяслав-Хмельницького і Білоцерківського Єпіфанія (Думенко), д. іст. н. Г.В. Папакіна, Н.М. Куковальської та ін. К.: [Київська православна богословська академія], 2017. С. 339 – 344.
132. Рубан М., дяк. Церковно-просвітницька діяльність єпископа Донецького та Луганського Полікарпа (Гуца) – першого ієрарха УПЦ Київського Патріархату на Донбасі (10.10.1927 – 16.08.1993). *Труди Київської духовної академії: Науковий збірник Київської православної богословської академії*. Ред. кол.: митр. Переяслав-Хмельницький і Білоцерківський Єпіфаній (Думенко) (гол. ред.) [та ін.]. Київ, 2018 № 18 (190). С. 280 – 289.

133. Рубан М.Ю. Історико-богословська спадщина єпископа Полікарпа (Гуца) – першого ієрарха УПЦ Київського Патріархату на Донбасі (10.10.1927 – 16.08.1993†). *Богословська думка в Україні: науковий журнал*. Випуск 1. Ужгородська українська богословська академія; Карпатський університет імені Августина Волошина; Міжнародна академія богословських наук ; Редкол.: гол. ред. В. Бедь (єпископ Віктор Бедь), відп. ред. М. Токар, відп. секр. С. Урста, чл.: І. Тассіас (Греція), М. Чіхладзе (Грузія), Я. Ковальчик (Польща) та ін. Ужгород, 2020. С. 63 – 70.
134. Сумішин Ю.С, Корнєєв Є.С, Брель Я.М., Кравченко Г.М. Луганська єпархія. Інформаційно-довідкове видання [під загальною редакцією секретаря Лугансько-Алчевської єпархії прот. Іакова Лобова]. Л., 2011. 600 с.
135. Схиархимандрит Иона (Игнатенко) (к 85-летию любимого батюшки Ионы). О. : Свято-Успенский Патриарший Одесский мужской монастырь, 2010. 16 с.
136. Татаринов С.Й., Рубан М.Ю. Нариси історії Православ'я Донеччини. Бахмут, 2017. 300 с.
137. Татаринов С.Й., Тутова Н.О. Православ'я Бахмутського краю – погляд крізь століття. Історичний нарис. Артемівськ, 2009. 124 с.
138. Татаринов С.Й., Тутова Н.О. Православна Церква на Донеччині (XVIII – XX століття). Донецьк, 2014. 165 с.
139. Тихон (Василиу), архим., Авель (Константинов), іером. «Блаженны умирающие в Господе...» (Воспоминания о насельниках Свято-Успенской обители XX-XXI вв.). *Андреевский вестник. Пастырско-богословский журнал Одесской духовной семинарии*. О., 2014. № 26. С. 14 – 23.
140. Форостюк О.Д. Луганщина релігійна. Історичний і правовий аспекти. Л., 2004. 206 с.
141. Цыпин В., прот. История Русской Православной Церкви. Синодальный и новейший периоды 1700 – 2005 гг. М.: Сретенский монастырь, 2012. 816 с.

142. Шкаровский М.В. Русская Православная Церковь при Сталине и Хрущеве (Государственно-церковные отношения в СССР в 1939 – 1964 годах). М.: Крутицкое Патриаршее Подворье Общество любителей церковной истории, 1999. 400 с.
143. Шмигельський І.В. Демократичні процеси на Луганщині: кінець 1980-тих, початок 2000-них років (з історії становлення Народного Руху України та його роль у розвитку демократичних процесів). Л., 2013. 148 с.
144. Шостак А. Православні конфесії Півдня України в період становлення незалежної держави (1991 – 1999 рр.). Миколаїв, 2017. 273 с.